

Följegyzések és gondolatok a magyar írásmódról*

Laczkó Krisztina–Mártonfi Attila: **Helyesírás**. Osiris Kiadó, Budapest. 1540 l.

A könyv

Miről s miért?

Hallottam és olvastam az Osiris-kiadványról. Mihelyt megvehettem, lapozgatni kezdtem, sőt használni is, mert azonnal megtetszett. Kézikönyvként munkaeszközzé vált – s közben föl-följegyeztem az észrevételeimet és a velük kapcsolatos gondolatokat. Ha meglepő értékeit, hézagpótló újdonságait jegyeztem volna föl, úgy érzem, legalább tízannyi jegyzet született volna. Már egy-egy téma fölvetése vagy egy-egy címszó fölvétele nyomán is. Azzal is, ami ugyan nem éppen új benne, de ma is indokolt fölhívni rá a figyelmet: például hogy a sok magyar nyaraló által is kedvelt *Dubrovnik* név helyes kiejtésének éppen az *n*-es magyar olvasat felelne meg, nem pedig a tájékozatlanságból „oroszos”-ra fordított [dubrovnyik]. Meg hogy sok év után sem fölösleges fölhívni a figyelmet: az át- és leváltás előtt álló lengyel *złoty* pénznevet szebb is, illőbb is lenne végre len-

* Rövidített változat.

gyelesen ejtenünk (legalább a médiában), tehát így: [zloti], azaz *t*-vel, hiszen a „kemény *i*” hangot jelölő *y* betű itt éppen erre figyelmeztet.

Csakhamar nemcsak arról győződtem meg, hogy terjedelme, átfogó jellege és témaválasztása révén kivételesen jelentős a könyv, hanem hogy belső értékei (fajsúlyja) tekintetében sem kevésbé fontos munka. Újszerűen hatott például a valódi problémák makacs meg nem kerülése.

Az ilyen tárgyú tekintélyes kiadvány, közvetve vagy közvetlenül, előbb-utóbb sok kézben fordul meg, és (válaszaival, gyors és hasznos tanácsaival, anyanyelvi látókörünket: írott nyelvi lehetőségeinket bővítő, kitűnő típuspéldáival) nemcsak kézikönyvi rendeltetése alapján fog hatni a magyar írásmódra, hanem helyenkénti elírásaival, nyelvbotlásaival, homályával és tévedéseivel is. Tömör, logikus nyelvezetének helyenkénti zökkenőivel is.

Az igazítandók tudatos és időben történő korrigálása tehát szükséges és fontos lenne, mert a szakmában is csak olyan emberek dolgoznak, akik tévedhetnek, vagy akiknek az egyes jelenségek téves volta majd elkerülheti a figyelmét, s egyik is, másik is a hibát általában ugyan nem tudatosan viszi (és terjeszti) tovább (más kiadványokba és a gyakorlatba), de továbbítja. Ilyen eset volt (és maradt) az egyébként kiválónak és pótolhatatlannak bizonyult *Magyar helyesírási szótár* néhány elírása és tévedése is. Ezek zöme ugyanis – többnyire nem tudatosan – átöröklődött mindmáig, noha mindez elkerülhető lett volna.

Nos, az ímént javasolt átfésüléshez az én alábbi alkalmi följegyzéseim, észrevételeim csak ízelítőül és remélhetőleg szándékerősítésül szolgálhatnak. Másrészt gondolatébresztőül is, főleg azért, mert ortográfiai típusok tekintetében az alábbi jegyzetekben bemutatott jelenségek igen változatosak. Természetesen: fajsúlyuk tekintetében is.

A magyar helyesírással (miként ma már szinte mindennel) szinte bárki bárhogyan foglalkozhat. És általában foglalkozik is. Amit azonban a legszélesebb körben – a magyar köznyelvasználat legmagasabb szintjén is – érvényesíteni, alkalmaztatni is szeretnénk, az írásrendszer kezdettől fogva nemzeti szinten álló (szakmai) közügy is volt.

A *Helyesírás* című Osiris-kiadvány méltó arra, hogy a szakmában és szakmán kívül is fölfigyeljünk rá, megpróbáljuk értékelni, és törődjünk további sorsával. E célból aligha vitathatóan merül föl bennünk az a befogadó igény, hogy ezt a munkát mint ortográfiank leendő közforrását, sőt alapforrását olvassuk figyelemmel, és a szerzőknek vagy egy általuk is elfogadott testületnek bocsássuk a rendelkezésére a vele kapcsolatos észrevételeket, a fölismert és az annak vélt elírások jegyzékét, az igazító (szándékú) javaslatokat, hogy majd a jeles kiadvány alapján elkészítendő kézikönyvek (mindenekelőtt a leendő AKH¹²) és szótárak szerzői nagyobb eséllyel kerülhessék el a föl(nem)lelt hibák átörökítését. (Természetesen, azokét, melyek majd valóban hibának bizonyulnak.)

Észrevételeimet mindvégig a személyük és teljesítményük iránti tisztelettel ajánlom a szerzők figyelmébe, mégpedig annak tudatában, hogy amit az alábbiakban a kivételes értékű és hatalmas tömegű munkában talált elírásként, tévedésként, azaz vegyes fajsúlyú igazítandóként (puszta szemléltetésként) említek, azt esetleg már maguk is többé-kevésbé észrevették, illetve azokról az eddigi visszajelzések révén értesültek. Továbbá azt is föltételezem (általában is), hogy egyik-másik észrevételem – az én részemről – esetleg félreértésen alapszik.

Tételesem rendezett és felsorolt jegyzeteim ismertetését (és az ezekre épített javaslatomat) – a szerzőkön kívül – kizárólag azoknak a magyar szakembereknek szántam, akik már ismerik ezt az Osiris-kiadványt, meg akiknek a hivatkozásaim nyomán módjukban áll egyidejűleg közelebbről is tájékozódni a forrásban. A követhetőség és ellenőrizhetőség érdekében megjegyzéseimet a tematikai csoportosításon kívül a vizsgált kiadvány oldalszámainak növekvő értékrendje szerint ismertetem.

Tollat eleve nem a bírálat, sem az értékelés céljából fogtam; azt bizonyára régt megírták és elmondták már többen is. Az sem volt, aligha is lehetett volna szándékomban, hogy lektori szemmel és tollal átböngésszem a másfél ezer oldalas könyvet. Az a föladat szerintem (a szerzők beleegyezésével) egyébként is csak csoportmunka lehetne, és persze fiatalabbakra gondolok, ám kizárólag olyanokra, akik a magyar ortográfia rendszerének ismeretében kellőképpen jártasak, és akik az

utólagos, de megtisztelő „simítások” elvégzésében – kölcsönös bizalom alapján – a szerzőkkel együttműködnének. Legalábbis ezt érdemelne meg ez a ritka anyanyelvi kézikönyv.

A szerzők tudhatják leghitelesebben, hogy a másfél ezer oldalas munkában miről miért és hol tettek említést, mit hol fejtettek ki összefoglalóan, illetve hogy melyek a szótári rész (jó és gyors) használatának alapelvei, azaz melyek azok az információtípusok, amelyekre rendszerszerűen számíthatnak a könyv címzettjei; s végül a szerzők ismerhetik legátfogóbban a kiadvány két fő része (elvárt) működtetésének kódrendszerét. Ezért, úgy vélem, az lenne célszerűbb, ha az általam javasolt átfűsülésnek, átnézésnek az irányítását ők maguk végeznék. És majd a munka hozadékának az összegzését is.

Összefoglalásul: Az ajánlott ízelítő igazításokkal arra szeretném fölhívni a figyelmet, hogy mielőtt a jeles munkát esetleg újra kiadnák, vagy más kiadványok előkészítésére alapforrásként használnák föl, milyen szempontok alapján lenne célszerű újra és alaposan átnézni gazdag példamanyagát, egy-egy minősítését és a kifejtés szabatosságát. Mert éppen értékénél fogva érdemelne meg a további gondozást – a kiadvány is, a téma is, de nem kevésbé a címzett olvasók anyanyelvi készsége is.

Előszó

1. bekezdés: „a teljes rendszert szem előtt tartva az alapokból ismerteti és magyarázza a szabályokat. [...] számba veszi azokat az újabb vagy eddig szabályozatlan helyesírási jelenségeket, amelyekre az érvényben levő szabályzat nem ad eligazítást” (9).

Szerencsés körülménynek, s egyben a kiadvány értékének is tekinthetjük, hogy szerzői erre vállalkoztak, vagyis így látják könyvük rendeltetését. Ők ugyanis nyilvánvalóan nem kívánják folytatni a közelmúlt kudarcát (lásd 10., 11. kiadás), amikor utólag(!) egy-két füzet vagy könyv csak azért született meg, hogy „megmagyarázza” a művelt nagyközönség elé bocsátott szabálykönyv egyes pontjait.

Indokolt a szerzőknek ez a szándéka és álláspontja, mert aligha vitás, hogy a „helyszínen”, vagyis már a szabálykönyvben kell(ene) megérte(t)nünk, hogy melyik lehet a keresett szabály, illetve hogy a vizsgált szabálypont mely esetekre vonatkozik. De persze ennél is célszerűbb, ha a szabályszöveg és példatára a helyszínen sem szorul külön magyarázatra. Mindenesetre úgy lenne jó, hogyha majd nem külön kiadványban kellene megfejteni vagy elárulni, hogy mit is értsünk egy-egy szabályon meg egy-egy kivételen, azaz milyen analog példákra gondolhattak is a szabályfogalmazók.

Az Előszó elején a szerzők azt a szándékukat is jelzik, „hogy a magyarul írók sokasága háttáron innen és túl [...] (sőt lehetőleg a tengereken is túl! – Á. M.) s a különféle szakmák tudós képviselői és laikusok egyaránt gyorsan és könnyen választ találjanak helyesírási kérdéseikre, kétségeikre”. (9). Ez a nemes szándék valóban indokoltá teheti egy megvilágító, alapozó és átfogó tartalmú kézikönyv létrehozását. Vonzó és nagy vállalkozás még az ilyen vaskos kötet szerzői részéről is. Nyilvánvaló, hogy vállalták az átfedések és az ellentmondások elhárítását, s vállalták a nem egyértelmű megfogalmazások korrigálását is – hiszen a tudósokat is, a laikusokat is a címzettek közé sorolták.

Az Előszóból nyilván kimaradt, de az is lehet, hogy csak elkerülte a figyelmemet annak az alapszempontnak az említése, hogy – a helyesírást átfogóan és alaposan tükröző kiadványok révén, de elsősorban az intézményes anyanyelvoktatásban – **a magyar írásrendszer nemcsak az egységes és differenciált írásbeli kommunikálásra szolgál, nemcsak azt teszi lehetővé, hanem az egyének általános anyanyelvi készségének fejlődésére is jelentősen visszahat (a szókészletükre, a szerkezeti és alaktani elemek és sajátosságok érzékelésére, tudatosodására stb.).** Vagyis mai köznyelvünket több tekintetben gazdagítja. Így is összegezzük: **Íráskultúránk átfogó terjesztése és fejlesztése egyik pótolhatatlan forrása anyanyelvi szabadságunk növelésének.** Az egyetemes

anyanyelvépítésben különösen a kommunikálás alapegységének, **a mondatnak a tudatosítását és (szerkezeti) megformálását segíti elő.**

Ha mindez elvként vagy elvben mégis jelen van az Előszóban, ez a megjegyzésem szolgáljon pusztán elismerésül és az imént említettek tudatosításának a megerősítésére.

A kiadványnak átfogó és igen jó a példaanyaga. Jók, fontosak és gyakoriak a példatárak szembeállításai. Nemrég jutottam a könyvhöz, de már határozottnak érzem azt a benyomást, hogy a kiadványnak a Szótár előtti több száz oldalas része kézikönyvbe illő tömörséggel van megírva. Tömörségét arra is értem, hogy ortográfiai tartalma, úgy érzem, kivételesen értékes a szakirodalomban. Elejétől végéig nem példaegyedek halmozására törekszik, hanem a legtöbb témakörben helyesírásunk számos részterületéről a típusok nagyszerű és gazdag spektrumát tárja elénk. Többek között ez a tömörség is kivételes értéke a munkának, és majd ezek által is hasznos forrása lehet különféle szakkiadványnak.

Az alábbi észrevételek (és ha még bármennyi lenne is esélyes belőlük) nemcsak azért kellenek vagy kellenének, mert a kiadvány – kivételes rendeltetésénél fogva is – valóban rászorul az igazításokra, hanem mert értékei és átfogósága révén méltó is egyfajta utógondozásra.

A helyesírási szakirodalomban és külön a kézikönyvek között jelentős és hézagpótló ez a kiadvány. Jellemző sokoldalúsággal (példatípussal, tétellel) igyekszik megoldani és szemléltetni az olyan eseteket is, amelyeket eddig vagy nem vettek észre, vagy esetleg – gondot okozó, kényes mozzanatok sejtjén – csak megkerültek a szerzők. Ez a munka ésszerű, bátor és korrekt vállalás volt s teljesítmény lett Laczkó Krisztina és Mártonfi Attila részéről.

Nyelvezete

A felszólító mód

„A z végű igék felszólító alakjaiban, ha a z előtt mássalhangzó áll, a kiejtésben rövidülés történik” (80).

Szükszavú és nem pontos a meghatározás. Tudniillik ezt úgy is lehet érteni, hogy maga a szó rövidül meg (*vonzzál* > *vonzz*), pedig itt nem erről van szó. – Másrészt ez a hangrövidülési jelenség nemcsak a fölszólító mód igealakjaiban következik be.

Helyesen: ...ha az **igető** végén álló z hangot mássalhangzó előzi meg (*vonz*, *ajz*), akkor a **fölszólító** mód jelének, illetve a **kijelentő** mód tárgyas ragozású személyragja kezdő j hangjának **teljes hasonulásával** létrejött hosszú z hang a kiejtésben megrövidül (*vonzzál* [vonzál]; *vonzzuk* [vonzuk]).

Szópárok

Közé (névutó)... *közé* (igeikötő) (61) – **közé-** (*ik.*) || → közécsap, közédug, közévág (965)

Kettős tévedés, ellentmondás és keveredés. Nem igeikötő a *közé*, sem a *közé*. Köznyelvünkben a *közé* hangsornak nincsen igeikötői jelentése – de lásd tévesen(!): **közé-** (*ik.*): (Magyar helyesírási szótár), másrészt pedig ez ellentmondásban áll a könyv saját listájával is (122–3). Egyébként is a könyvnek mindhárom (erre vonatkozó) szemléltető példája téves: ezek határozószói értékű, személyragos névutói esetek. A *közé csap*, *közé dug*, *közé vág* személyragos határozós szerkezetek – l. ÉrtSz., valamint: Értelmező szótár + (szerk. Eöry). Helyesen: (*a lovak közé csap*; (*a párnák közé dug*; (*a marakodók közé vág*. Vagyis: *közénk (közétek, közéjük) furakodik*; *a lovak közé esik/vág/hajít*, *a párnák közé dug/rejt*. A *közé* pedig az igeikötős igehez hasonlóan viselkedő összetett igeinek határozós viszonyú előtagja, összetevője (l. 94).

Földrajzi névi összetételek

A cím alatt bemutatott jó és gazdag példatárból azt látjuk, hogy a címszavak utótagja *-kupa*, *-barát*, *-rekord*, *-szerte*, *-átúszás* stb., vagyis hogy egyetlenegy összetétel sem földrajzi név, hanem ezen összetételeknek csak az előtagja az (208). Ezért a félreértést még fokozó alapszöveg helyett elegendő lenne a címet helyesbíteni, például így: *Földrajzi névi előtagú összetételek*. Vagy: *Földrajzi névi előtagú, kötőjeles összetételek* – merthogy itt csak kötőjelesekről van szó.

Az intézménynevek rövid alakja

„A személynevet tartalmazó...” (218). Itt és másutt többnyire egyértelműbb lenne a *személynév* helyett a *tulajdonnévi elem* jelölés, mert egyedítő névelem lehet nem személynév is: földrajzi, csillagászati, mitológiai stb. Például: *Titanic (Emléktársaság)*. Másrészt mert a személynév valójában nem szófaji jelentéskategória, hanem rendszerint többféle alkategóriából álló többszavas alakulat, és mindegyik különírt névelem egy-egy szó, tehát szófajilag külön minősítendő: *gróf Széchenyi István*.

Útmutató a szótár...

Lassítja a tájékozódást, hogy az *Útmutató az Alapvető tudnivalók* alcím alatt indokolatlanul (noha nem tévesen) *szótári tételnek* nevezi a *címszót*, és *bokornak* a *szócikket*. Vagy félreértettem?

A nyelvezet milyenségét eleve nem szórszálhasogató szándékkal vizsgálom, és tartom szükségesnek az átfogó vizsgálatát, hanem mert a nyelvezet egyértelműsége, könnyen érthetősége elvezethet a szabályzat használatának a megkedveléséhez. Másképpen fogalmazva: a nyelvezeti szababátosság elégtelensége nemcsak lassíthatja az értést, hanem gátolhatja is, hosszabb távon pedig hitelét rongja a helyesírási rendszernek. Ezt semmiképpen sem az Osiris-kiadvány kapcsán teszem szóvá, hanem elsősorban a szabályzat leendő 12. kiadása előkészítésének minél jobb esélye végett. Íme, az AkH¹¹ 179. szabálpontjának első mondata: „Nagykötőjellel fűzzük egymáshoz a nagybetűvel kezdett földrajzi neveket, ha azok valamitől valameddig viszonyt érzékeltetnek.” Úgy vélem, nem mellékes igényünk, hogy a címzettet ne zavarjuk meg a „nagybetűvel kezdett földrajzi nevek” említésével, mert különben ösztönösen arra kell gondolniuk, hogy (a magyarban) vannak kisbetűvel kezdett földrajzi nevek is. Elég és jobb lett volna például így fogalmazni: „A földrajzi neveket nagykötőjellel fűzzük egymáshoz, ha azok...”

A betűk

A zárt *ë*

A kiadvány ezt a hangot hol *középzárt*-nak, hol *zárt*-nak nevezi (22). (Sajnos, többnyire így van ez mindennapi említésekor is.) A magyar *ë* (amikor így jelöljük) már önmagában a magyar *e*-vel nem azonos zártságú hangot jelöl (amennyire az *o* sem azonos az *a*-val, vagy az *ö* az *ü*-vel stb.), tehát fölösleges a jelzője. Sőt téves is! A magyarban ugyanis (az állkapocsállás zártsági foka alapján, de a nyelvhat fölemelésének mértéke alapján is) a mai magyar beszédhangok közül csak az *i*, *í*, az *ü*, *ű* és az *u*, *ú* minősíthető zárt magánhangzónak. Az *ë* betűvel hagyományosan jelölt magánhangzónk az állkapocsállás tekintetében középzárt, akárcsak hosszú párja, az *é* (azazhogy kettejük között általában akkora a zártsági különbség, mint amekkora a többi páros magánhangzónk rövid és hosszú változata között [*i-í*, *ü-ű*, *u-ú*, *ö-ő*, *o-ó*]). Az *ë-é* hangpárhoz hasonlóan középzárt az *ö-ő*, valamint az *o-ó* is. – Címként ezért elég lett volna csak ennyit jelezni: *Az ë*.

A továbbiakban pedig erről a köznyelvi beszédhangunkról (az *ë*-ről) ebben a kézikönyvben érdemes lenne elmondani: Az *ë* köznyelvünk egyik beszédhangja. A magyar nyelvterület bizonyos

részein nem ismerik sem népnyelvi, sem köznyelvi szinten. Akik a magyar köznyelvben ezt nem ejtik, azok ennek a helyén is csaknem mindig *e*-t ejtenek: [gyerék] > [gyerek], ezért a mindennapi magyar írásban mindkét beszédhangunkat mindenütt *e* betűvel jelöljük: *gyerek*. Amikor azonban hangtani okból – például szakmai tárgyú írásban – meg akarjuk őket különböztetni egymástól, akkor ezt a középzárt hangot immár hagyományosan jelölhetjük és jelöljük is *ë*-vel (lásd AkH¹¹ 90. 1. bek.). Esetleg még ezt tehetnénk hozzá: A magyar nemzetnek körülbelül a háromnegyede(!) (vagyis a világon élő magyar ajkúak többsége) – a műveltség fokától függetlenül – ma is anyanyelvi szinten használja a rövid *é*-t, vagyis az *ë*-t, mégpedig az otthonában, a munkahelyén, a közoktatásban, az Akadémián, a Parlamentben stb. Ettől függetlenül az eltérés, amely köznyelvünknek e két változata között a kiejtésben fönnáll, a zavartalan közérthetőséget sem beszédben, sem írásban nem csökkenti, ezért a magyar beszélt köznyelvnek az *ë*-zõ és az *e*-zõ változata egyenrangú és egyenértékű.

A mássalhangzók írása

Mínt hogy a mássalhangzókat és a magánhangzókat – a mindennapi életben – csak halljuk, illetve kiejtjük, célszerűbb lenne ez a cím: *A mássalhangzókat jelölõ betűk*; vagy: *A kis- és a nagybetűk*. (Vö. 23. oldal: *A magánhangzók nagybetűs jelei*. – Ez egyértelmű. A beszédhangoknak ugyanis van kisbetűs és nagybetűs írott jelük, de egyik típus sem azonos a beszédhanggal.)

Sajátos ortográfiai rendeltetése folytán nem érzem kicsinyesnek azt az igényt, hogy a *j* hang nagybetűs jelével kapcsolatban a könyv ne tévessze meg az olvasót olyan betűtípussal, amely alakjában vagy más tekintetben eltér attól, amely elő van írva a szabályzatban, és amely általánosan él a magyar köznyelvi gyakorlatban, sőt el van fogadva a latin betűs írásrendszerek zömének szabályzataiban is, mindennapiként.

Az itt ajánlható forma tehát ez lenne: *J*, nem pedig egy olyan változat, mely nem követi az összes többi (magyar v. latin betűs rendszerbeli) nagybetű alapvonalát (lásd pl. 392. oldal: *MJBT*). De ez a könyv még a legilletékesebb helyen (24. oldal) sem a közismert formát használja sem kezdőbetűként, sem a nagybetűkkel írt szavakban, hanem valami ilyesmit: *J*.

Hiányzik (a továbbiakban: H.): A 23–24. oldalon megtaláltam ugyan, hogy az *i* és a *j* hang nagybetűs változatát a magyarban (és a legtöbb latin betűs írásrendszerben! – Á. M.) mellékjele nélkül írjuk, mégpedig kezdőbetűként is, nagybetűs kiemelésként is (*Izland, TILOS; János, BEJÁRAT*). Ebből a szempontból az *i*-t és a *j*-t célszerű lenne együtt említeni, mégpedig (tisztán gyakorlati okból) kiemelt helyen, s az említetteknek ezzel a bővítésével: Mellékjelezés tekintetében a negyvenből ez a két betűnk eltér a többitől. A többiek ugyanis kis- és nagybetűs alakjukban változatlanul megtartják mellékjelüket, illetve mellékjel nélküli írásmódjukat (*í, Í; ö, Ö; ó, Ó... – u, U; o, O; a, A...*). – Ugyanitt az is megjegyzendő lehetne, hogy e tekintetben az írott betűk is így viselkednek.

A többjegyű nagybetűk

H.: Annak ismertetése, hogy a régies vagy az idegen kezdőbetű nagybetűs kiemelésekor hogyan járunk el, úgy látom, elmaradt, pedig ez legalább két okból itt tárgyalandó: Kezdőbetűként a régies és az idegen többjegyűeknek – a mai magyar többjegyűekéhez hasonlóan (lásd a fenti cím alatt) – szintén csak az első írásjegye nagybetűs: *Eöivös, Cholnoky; Aeneas, Schiller* (de: *EÖTVÖS, CHOLNOKY; AENEAS, SCHILLER*).

A feliratok

1. sor: „Bár a feliratokhoz... hasonlítanak, mégsem tekinthetők szövegeknek az aláírások alatti megjelölések, így ezeket kisbetűvel kell írni: *elnök, titkár*” (144).

Csak hát a nem kisbetűs írás veszélye nem is áll fönn; nem is erről akart szólni a fogalmazó. „Nagybetűvel” írva ugyanis így néznének ki: ELNÖK, TITKÁR... A mondat vége kissé pongyola, ezért az egésznek a tartalma téves. Helyes lehetne például így: Ügyiratok, igazolványok, határozatok, nyilatkozatok stb. szövege alatt(!) az aláírást és az azt követő megjelölést egymással összefüggő, külön szövegnek: jelzős vagy értelmezős szerkezetnek tekinthetjük. Ezért az ilyen aláírást akkor is nagybetűvel kezdjük, ha annak élén személynévi előtag áll (pl. a doktori cím). Az aláíró személyére vonatkozó megjelölést azonban a következő sorban kis kezdőbetűvel írjuk, mégpedig – a szerkezeti összefüggés típusától függetlenül – megelőző írásjel nélkül:

Dr. Kovács Péter
elnök;

Tóthné Varga Krisztina
a kollégium gondnoka.

Folyó szövegben(!) viszont, mondat belsejében a személynévi előtagot (*dr., özv.* stb.) kis kezdőbetűvel írjuk, és ha az aláírást értelmező követi, akkor a név után kiteszük a megelőző írásjelet;

...*dr. Kovács Péter elnök* (v. *elnököt/elnöknek* stb.)...; ...*Tóthné Varga Krisztina, a kollégium gondnoka* (v. *Tóthné Varga Krisztinától, a kollégium gondnokától* stb.)... Hogyha pedig (ugyancsak kiemelt helyzetben, például levél, okirat alján) ez a megjelölés – természetesen, mondatzáró írásjel után – megelőzi az aláírást, akkor mint önálló szöveg kezdőeleme logikusan nagy kezdőbetűs lesz, és kettőspont követi:

Elnök:
Kovács Péter

A kollégium gondnoka:
Tóthné Varga Krisztina

A márkanevek toldalékolása

„Ha egy márkanév hosszú mássalhangzóra végződik, az azonos mássalhangzóval kezdődő toldalékot kötőjellel kapcsoljuk...” (223).

Mássalhangzóhoz sohasem kapcsolhatunk kötőjelet, mert az egyik csak hangzik, a másik meg csak látszik. A mássalhangzó ugyanis nem betű, hanem hang. (Sokaknak szánt kézikönyvben nem tanácsos ezzel zavart kelteni.) A betű pedig a beszédhangnak az írott jele. (A szerzők is ezt vallják, csak helyenként marad el a következetesség!)

A betű lehet kettőzött akkor is, ha rövid mássalhangzót jelöl (és nemcsak az egyes német vagy angol nyelvű idegen márkanevekben, amelyek hemzsegnek a magyar boltokban és a magyar közéletben, s az olyan szavakban, mint amilyen a *Mammut*, a *Shell*, a *Knorr*. A könyvben – sőt a magyar termékeken szintén – egyébként is főleg idegen márkanevek, illetve idegen szövegű márkanevek szerepelnek). De ettől függetlenül is: a mássalhangzó nem egy- vagy többjegyű, továbbá nem követheti kötőjel vagy vessző, hanem a mássalhangzó például rövid vagy hosszú, zöngés vagy zöngétlen, labiális, palatális stb.

Úgy gondolom, az olvasónak itt arról kellett volna értesülnie, hogy a kettőzött (nem néma) betűvel végződő (írott) márkanévhez mindig kötőjellel kapcsoljuk az azonos betűvel kezdődő toldalékot vagy összetételi utótagot(!).

Az egybeírás

Az állandósult szókapcsolatok

„A csekély számú igei alaptagú, alárendelő összetétel[ek]... valójában ugyanolyan állandósult szókapcsolatok, mint a különírt *csődöt mond, dugába dől* stb. formák” (94).

Az összetétel nem szókapcsolat, hanem összetétel. Nyilvánvaló, hogy ezt a szerző is így gondolja, csak pillanatnyilag megfeledkezett arról, hogy itt nem szakközönségnek, hanem nagyközönségnek ír.

A kitűnően szemléltetett igei utótagú összetételeket lehetett volna kissé bővebben ismertetni, mert ez a kategória is a magyar nyelv sajátosságai közé tartozik. Összetett szavaink közül ugyanis ennek az előtagja viselkedik úgy, mint az igekötős igék. (Nem véletlenül.) Igekötőnek nem tekinthetjük őket mégsem, mert viszonylag szűk jelentésükkel csak egy-egy igével alkotnak összetételt. Ezek révén azonban semmiképpen sem „ugyanolyan állandósult szókapcsolatok, mint a különírt *csődöt mond, dugába dől* stb. formák” (lásd 94. oldal 1. bek.). Magyarul: nem ugyanolyanok, és nem szókapcsolatok, hanem összetételek: *jóllakik – jól sem lakott, nem lakna jól, lakjon jól* (vö. *bemegy – be sem ment, nem menne be, menjen be*). Hasonlóképpen használjuk ezeket is: *közread, közlétesz*. És, persze, emezeket szintén (94): *egyetért, észrevesz, helybenhagy, kétségbeesik* stb.

Az összetett névmások

„A személyes névmás ragos és névutós alakjai nyomatékosítás céljából kiegészíthetők...” (128).

Az Osiris-kiadvány koncepciójában ez is figyelemre méltó sajátos mozaikszem. E nyomatékos alakokból és alakokról azonban, úgy vélem, itt célszerű lett volna bemutatni, illetve elmondani többet is. Éppen azért, mert médiabeli háttérbe szorulásukkal(!) nemcsak az írásmódjuk ismerete szorul ki a köztudatból, hanem általa anyanyelvünk jelentősen és rendszerében is szegényedik és gyöngül. Mai köznyelvhasználatunk egy bizonyos rétege (l. a magyar médiumok zöme) szinte nem is tud erről a kategóriáról, de főleg nem tudja használni: *nekem – énnekem; szerintetek – ti-szerintetek; a részükre – az ő részükre*; stb. Sőt itt említhetnénk ezeket is: *bennünket – minket, benneteket – titeket*. Mikor melyik formára van szükség, és melyik milyen szórenddel(!) jár az egészséges magyar köznyelvben? Szerencsére a vidéki és a fővárosi magyarság nagy többségének ajkán még viszonylag hibátlanul él.

A második mozgósabály

„Az első és a második mozgósabály együttesen is érvényesülhet: *kettes fogat + fogathajtó-verseny = kettes-fogathajtó-verseny*” (133).

Érdemes lenne ellenőrizni, sőt a tévedéseket ki is javítani, mert, úgy tűnik, téves az írásmód is, a levezetés is. (Mindenekelőtt: nem a verseny kettes, hanem a fogat!) Először is: a *fogathajtó-verseny* összetétel utótagját (AkH¹¹ 112. 1., 3. bek.; 138. 2. bek.) nem kötőjellel írjuk helyesen, hanem egybe (más helyesírási kategória: *fogathajtó-bajnokság*): *növényvédő szer, rakétaindító állvány, de: előhívótank, vendéglátóipar*; sőt: *gépkocsivezető, pénzügyőraktanya*, viszont: *csapatászló-avatás, tornász-csapatbajnokság*. Az adott példa levezetéséhez célszerű azokból az elemekből kiindulnunk, amelyek más-más viszonyba kerülnek egymással: *kettes, fogat, hajtó, verseny; kettes fogat, hajtóverseny; kettesfogat-hajtó, fogathajtóverseny; kettesfogathajtó-verseny*.

Nyilvánvaló tehát, de már említettem is: nem a verseny kettes, hanem csak a fogat, vagyis két ló húzza a kocsit, nem pedig négy vagy öt, illetve hat. Ezt viszont helyesírásunk más írásmóddal fejezi ki: *kettesfogathajtó-verseny*. – Lásd helyesen: 914. oldal: **kettes** || *kettesfogathajtó-világ-bajnokság... kettes- és négyesfogathajtó-verseny*. Csakhogy ehhez a kitűnő szótári szemléltetéshez, a két mozgósabály alkalmazására hivatkozva, megfelelő levezetésre lett volna szükség:

kettes fogat + hajtó >

II. mozgósabály: *kettesfogat-hajtó*

kettesfogat-hajtó + verseny >

I. mozgósabály: *kettesfogathajtó-verseny*

Tulajdonnevek

Az állatnevek közsói elemei

„A személynevekhez hasonlóan az állatneveknek is vannak közsói elemei” (175).

Ezt az állítást érdemes lenne pontosítani, mielőtt tévhit lesz belőle. Első jelentéssíkban ugyanis egy-egy közszó nem része, nem eleme sem a személyneveknek, sem az állatneveknek, csak legfőljebb a megjelölésnek: *betyár, szellő, tündér, pösze, pirók, gyöngyös, agyas, boros, dallos, rigó, cigány, bogár, dudás, bodri, tigris, madár, kesely, fickó...*

Második jelentéssíkban, természetesen, a közszó nemhogy része lehet az állatnévnek, hanem az többnyire maga az állatnév, mint például a következők. A lónév ugyanis csak ennyi: *Betyár, Gidrán, Szellő, Tündér, Rudi, Duna, Vilma...* A tehénnév: *Böske, Pösze, Pirók, Gyöngyös...* Az ökör-név: *Agyas, Boros, Dallos, Rigó...* A bivalynév: *Cigány, Bogár, Dudás...* A kutyanév: *Pici, Bodri, Tigris, Madár, Lili, Kesely, Fickó...* Vagyis: melyiket ki hogyan nevezi el; ma már bizonyára sokan egészen másképpen, nyilván idegen szavakkal is.

A *Rákóczi út* földrajzi névnek valóban eleme az *út* közszó, miként a *Duna-part* megnevezésben a *part* névelem. De a *Bodri kutya, Pista öcsém, Mari lányom, Feri bácsi* alakulatokban a közsói utótag nem része a névnek, nem eleme, hanem a mondatban alkalmazott szerkezetnek alaptagja: *A Pityu papagáj megbetegedett*. Itt a madár egyedneve: *Pityu*.

Földrajzi nevek

Országnevek és...

Baile Átha Cliath: (182) Írország fővárosának ez az ír neve. Noha a ma (is) érvényes fővárosnév a magyar olvasó számára (főleg kiejtése tekintetében) a legismeretlenebbek közé tartozik, sem a kiejtése, sem melléknévi származékának írásmódja nincs megadva az adott címszó szócikkében, de a *Dublin*ében sem. A szótározás elvszerűsége alapján pedig szükség lenne rá; sőt formai okból is, mert a nevet három különírt elem alkotja. Indokolatlan, hogy a Szótár csak az angol megnevezés kiejtését adja meg, noha az ír név két helyen is szerepel benne (490, 611). Ezt az elvet a kiadvány a legtöbb esetben következetesen alkalmazza. Itt is ezt ajánlanám:

Baile Átha Cliath [bailö-á-kliö] → Dublin

Dublin [dablin] (*írül* Baile Átha Cliath) Dublinban, dublini

Crna Gora

A *Montenegró* földrajzi név szerb változatának, a *Crna Gora* földrajzi névnek a külön címszói szerepeltetése (560) (és a hasonlóké) nem fölösleges, még ha például ez a névváltozat már jelen van is a *Montenegró* címszó szócikkében. Sőt ebben és a hasonló kézikönyvekben minél több ilyen Kárpát-medencei és világföldrajzi összevetéssel végzett névazonosításra lenne szükség. Általánosan is lehetővé kellene tenni ugyanis, hogy aki a két névforma összetartozását nem ismeri, s meg kívánja ismerni, vagy aki például a szerbben, a románban, a szlovákban, az angolban stb. eddig – bizonyos megnevezések esetében – csak a hivatalos formára figyelt föl, az a Szótár segítségével könnyen juthasson el a magyar köznyelvi megfelelőhöz is. – Egy-két technikai igazítással azonban, úgy vélem, a szótárszerkesztők ezt a szándékot reálisabbá is tehetnék. Sőt elvben mindez nyilván meg is valósult, csak az elv általánosabb és következetesebb alkalmazására lenne szükség.

Minthogy az anyanyelv kézikönyvei egészükben szólnak a teljes magyarsághoz, és elsősorban ahhoz, ezért az idegen névformáról mindig utalni kellene a magyarban közismertebb vagy ajánlottabb névformát jelölő szócikkre (*Suomi* > *Finnország*; *Dresden* > *Drezda*), hogyha van ilyen. Az idegen névváltozatnak a magyarban ajánlott kiejtését azonban mindjárt helyben (is) föl lehetne tüntetni, nem pedig sehol, miként például a román *Cluj-Napoca* és az ír *Baile Átha Cliath* megnevezésváltozatokét hiába kerestem a könyvben. Az idegen változat kiejtismódja ugyanis fontos része lehet a megnevezésváltozatok egyeztetésének és az egyedfogalmak azonosításának.

A Szótárban igen jók az olyan megoldások, hogy a szerkesztő a magyarban elterjedtebb (használtabb) névváltozat címszavához ad leíró szócikket, de ugyanott megismétli az átadó nyelv névformáját:

Brünn (*csehül* Brno) ...

Dublin [dablin] (*írül* Baile Átha Cliath) ...

Montenegró (*szerbül* Crna Gora) ...

Ungvár (*ukránul* Uzshorod)... stb.

Világföldrajzi általános tájékozódásunkban a névazonosítások mindig időszerűek és hasznosak, hiszen sokan ma sem tudják, hogy *Újvidék* és a szerb *Novi Sad* ugyanazon város neve, vagy a délvidéki *Szenttamás* hivatalos szerb megfelelője *Srbobran*. Illetve hogy a világszerte ismert *Bangkok*nak a „helyszínen” *Krung Thep* a hivatalos neve. Másrészt az igaz, hogy a horvát *Rijeka* hivatalos megnevezése régen volt *Fiume* is, de a *Rijeka* megnevezés is megvolt ugyanakkor. Ezért a címszót a „régen Fiume” értelmezés helyett célszerűbbnek tartanám az alábbi szócikkkel ismertetni (mivel a *Fiume* változat ma is él, sőt nemcsak a magyarban):

Rijeka (*magyarul* Fiume v. Rijeka) Rijekában, rijekai

Ez a többlet nem terheli a szótárt, hanem inkább teljesebbé, jobbá teszi, és a használatát könnyíti. Önmagában tehát nem fölösleges, hogy a *Montenegró* mellett a Szótár önálló címszóként fölvette a *Crna Gora* névváltozatot is. Az a szokatlan többlet azonban már félreértést okozhat, hogy a szótárszerkesztő ezt – a magyarban használt változatra való utaláson kívül – saját szócikkkel is ellátta. A többi hasonló visszaulálás többleteként ugyanis ezt nem teszi meg, sőt számos hasonló esetben még címszóként sem jelennek meg az ajánlatos idegen formák, sőt a magyar változat szócikkében még tájékoztatóul sem jelenik meg az idegen változat, mint például a *Belarusz*, *Deutschland*, *Italia*, *Polska*, *Shqipëria*, *Slovensko*, *Suomi* nevek magyar megfelelőinek szócikkében. Természetesen, nemcsak államnevekre értem a névazonosítás lehetőségének a kiterjesztését, miként az meg is történt jó néhány esetben. Indokolt lett volna lehetővé tenni a névazonosítást például a *Rheinland-Pfalz* (*Rajna-vidék-Pfalz*) esetében is. Ezeket is halljuk vagy látjuk a médiában, könyvekben, a világhálón; s jó, ha tudhatjuk azt is, hogy mi micsoda.

A vizsgált kiadvány szótári részében tapasztalt tömör és pontos módszer alkalmazását helyeselném ebben az esetben is:

Crna Gora [crna] {Cr-na} → Montenegró

Montenegró {Mon-te-neg-ró} (*szerbül* Crna Gora) Montenegróban, montenegrói

hajdú

H.: *Hajdú-Bihar művelődési központja; bejárta Hajdú-Bihart, Hajdú-Biharon át, hajdú-bihariak. Továbbá: Komárom-Esztergomban, Bács-Kiskunig, Borsod-Abauj-Zemplént; a győr-moson-soproni falvak, a borsod-abauj-zempléni szegénység* stb.

Nyelvünkben az ilyenek gyakoriak, viszont még típusként is hiányzik a példák jelölésmódja.

község

Újvidék község (stb.) (970): A délvidéki közigazgatásban, miután területegységként a járás (*szerbül srez*, horvátul *kotar*) megszűnt, új fogalom lépett a helyébe. A szerb közigazgatás ezt *opština* [opstina] névvel jelölte. Az új fogalom is, mint addig a *járásé*, több, általában szomszédos település egyfajta közigazgatási összetartozását jelöli. Az itteni *városkörnyékhez* vagy *kistérséghez* hasonló, de nyilván egyikkel sem azonos.

Az *opštinát* a délvidéki közigazgatás magyar szereplői és a magyar nyelvű helyi média legkézenfekvőbbnek érezte ebben az új jelentésében jobb híján *község*nek fordítani. Szótári szempontból nem egészen alaptalanul. Odalent az anyaországgal, úgy tudom, e tekintetben nem egyeztettek sem most, sem korábban – fontosabb dologban sem. Nyelvi (jelölésbeli) egyeztetésre gondolok. Nyilván nem látták szükségesnek azzal törődni, hogy a *község* szavunknak ez az új értelmezésű

használata – a Délvidéken is(!) tovább élő 'falu', illetve 'kisebb település' jelentése mellett és miatt – értelemzavart fog okozni. (A múlt század első felében az *opština* a szerb nyelvben jelölt ugyan a 'község'-hez hasonló települést is, de a szónak elterjedtebb jelentése volt a 'közösség'.) Mondhatnánk: hadd legyen, az idő majd eldönti. De az máris képtelenségnek tűnik, hogy ezt a zavart az anyanyelvünk egységének szolgálatára hivatott magyar helyesírás egyik jeles központi kézikönyve még ideát is terjessze.

A hatvanas években a Délvidéken a főnti terminológiai esetenél kevésbé szorult helyzetben, hasonlóan fölülről, a kisebbségi vezetők részéről kezdeményezve, politikai buzgólkodásból próbálták megakadályozni többek között az anyaországbeli *általános iskola* elnevezés elfogadását – egyetlen okból: „mert Magyarországon az van”. És inkább az addigi *elemi iskola* mellett kardoskodtak. Csak hogy az *elemi* jelző egyrészt már tartalmában elévült, hiszen a mai közoktatásnak ezen a fokán szerencsére már nálunk sem csak elemi ismeretekre oktattak akkor sem, másrészt az *elemi* nem volt és nincs jelentésegységben a szerb *osnovna škola* előtagjával sem. (Az *osnovna škola* inkább 'alapiskola'-t jelent, és a Felvidéken a magyarok ezt a tükörfordítást a szlovákból át is vették.) Nos, akkor ebben sikerült a magyar nyelvi egység érdekét követve az *általános iskola* fogalomjelölést minálunk is elfogadtatnunk. Most ugyan hasonló a háttér, de a nyelvi helyzet nem, mert Magyarországon nyilván nincsen hasonló területtagolódás: nincsen hasonló településcsoporti egység. (Vagy ha mégis van, akkor erre az új fogalomra azt kellene fölkinálnunk az odalent is már foglalt jelentésű *község* szó helyett.)

Az *Újvidék község* tehát a magyarországi nyelvhasználathoz viszonyítva nem idegen jelölésmód, mint lett volna akkor az *alapiskola*, csak hogy már foglalt a *község* szó, mégpedig a (Délvidéken is létező) 'kisebb, faluszerű, még városnak nem minősíthető egyes település' fogalomnak a jelölésére. Kijelölő jelzősen úgy hat, mint amilyen ideát *Karcag község* (az ilyen heteronimák között: *Kecskemét város, Tolna megye, Ontario tartomány, Budapest főváros* stb.), s már ezért is okozhat félreértést.

Az ottani magyarság ma is jól tudja, hogy *Újvidék* nem község(!), hanem város, *Szabadka* sem község; stb. Ezért és mert ugyanakkor a *járás* szavunk közigazgatási jelentése fölszabadult, meg az új, jelölendő fogalom is hasonlít a *járás* korábbi jelentésére ('településcsoport' ez is). Félreértést, azt hiszem, nem okozna, hogyha az *opštinát* a magyarban nem értelemzavaró tükörfordítással jelölnénk, hanem akár a *járás* szavunkkal. Hogyha nem tudunk rá jobb megoldást találni.

Természetesen új fogalom jelölésére új megnevezés jobb lenne, méghozzá olyan, amelyet ebben a jelentésében az egész magyar nyelvterületen könnyen megértenek és elfogadnak. A délvidéki magyarság anyanyelvi segítségére szorul, s azt meg is érdemelné; de olyan segítséget, amely erősíti anyanyelvünk egységét, nem pedig téglá a válaszfalban.

Priština [pristina] Prištinában, priština

A címszó és szócikke megfelelt a kiadvány megjelentetési évének: akkor ugyanis a tartomány, amelynek ez székvárosa volt, az albánellenes népiirtás következtében nemzetközi fönnhatóság és igazgatás alatt állott, ezért a város korábbi hivatalos nevén szerepelt. Azóta azonban a tartomány független állammá vált, s annak fővárosa lett a valamikori tartományi székváros. Az új állam (92%-nyi albán lakossága számarányának megfelelően) hivatalos nyelvül első helyen az albán választotta, s ma már a főváros hivatalos neve is az albán névváltozat: **Prištinë** [pristinö]. A diplomáciában is. Ezek alapján a továbbiakban a kiadvány Szótárából idézett címszót és szócikkét indokolt lenne a következőre módosítani:

Prištinë → Pristina

Pristina (albánul Prishtinë, szerbül Priština) Pristinában, pristina

Titograd, Podgorica

A két címszó szócikkéből kimaradt a kettejük azonosítása, s ez a Szótárnak tartalmi, sőt elvi mulasztása. Montenegró mai fővárosának ugyanis 1945-ig **Podgorica** volt a hivatalos neve, és 1992-től ismét az. 1945-ben Tito partizánneve alapján vette föl a város a *Titograd* nevet. (Az államfő személye neve *Josip Broz* volt.)

A címszavak világos értelmezése és az azonosítás megfelelő elvégzése fontos hátere a földrajzi nevek helyesírásának. Ebben a munkában is. Ezek a főntiek így megtévesztően hiányosak, mert egyik szócikk sincs összhangban a könyvnek és a könyv szótári részének a szerkesztési elvével (l. a Szótárban: *Karl-Marx-Stadt, Leningrád; Burma, Zaire*). A két szócikk helyesbítéséül az alábbi módosítást ajánlom:

Podgorica (1945-től 1992-ig: Titograd) Podgoricában, podgoricai
Titograd {Ti-to-grad} → Podgorica

Intézménynevek

A helyesírási főszabály

„A kötőszó és a névelő (esetleg más viszonyzó) kivételével az intézménynevek minden egyes különírt eleme nagy kezdőbetűs” (216).

Az ilyen megfogalmazás, noha eleve világosnak tűnik, általában tartós és kiterjedt zavart okoz, de elsősorban az adott szabályt teheti jelentős mértékben alkalmazhatatlanná, többek között az „*esetleg*”-féle bizonytalansággeltés következtében. Helyette inkább a szófajlag már majdnem megnevezett *viszonyzó*t kellett volna konkrétan is megnevezni vagy tényleges példával szemléltetni, azaz a kis kezdőbetűsnek szánt szófajokból és szótípusokból venni olyanokat s annyit, hogy az úgynevezett főszabály a további szabályalkotásban és a majdani szabályalkalmazásban világos és biztos alapul szolgálhasson. Egyébként ugyanis az olvasó joggal ideértheti bármelyik *viszonyzó*t. Ráadásul magát a *viszonyzó* gyűjtőkategóriát nem általánosan, s főleg nem egységes értelmezésben ismeri a művelt magyar olvasó nagyközönség, vagyis a címzett kézikönyvhasználó. (Zömük sehogyan sem.) De e tekintetben még szakkörökben sem egységes a szemlélet.

Továbbá: „a szótagszámlálási szabály figyelmen kívül hagyható” (216). Így bizony a tanács még talán lehet tanács, ha nem célszerű is, de nem szabály az ilyen „szabály”. Először is a kivételzés már csökkenti a szabály megjegyezhetőségét és alkalmazhatóságát, a „hagyható” pedig ki is zárja. Szerintem vagy törölni kellene ezt a kivételt, vagy így fogalmaznunk: „hagyandó” – s ennek az esetlegességnek a mellőzésével is kevesebb lenne a szabálytalan szabály.

Végül: Az úgynevezett főszabály azért sem alkalmazható általánosan, mert 25 példát tartalmazó jegyzékében az egyébként számos eddigi hézagot kiválóan megszüntető Osiris-kiadvány szemléltet ugyan intézményneveket, de köztük egyetlen példa sincsen, amelyben van kis kezdőbetűs névelő, noha erre figyelmeztet a főszabály. (Mentségül aligha szolgálhat, hogy névelős példát nyilván csak véletlenül nem választottak, tudniillik annak szemléltetése, ha már a főszabály is említi, éppen kötelező lenne.) Továbbá: egyetlen olyan példa sincsen ebben a jegyzékben, amelyből láthatnánk, hogy milyen vagy melyik is az az „esetleg más viszonyzó”, amely szintén kis kezdőbetűs marad.

Jónak és következetesnek tartom a szerzők (jelzett) szándékát, hogy nem akartak újítani, magán a rendszeren változtatni (l. *Előszó*), de ami a 11. kiadásban igazítandó maradt (s ami nagyon is az maradt), azt vagy annak egy részét nyilván szerették volna megszüntetni vagy csökkenteni. Kiegészítve, illetve nyomatékosítva az eddigieket, ehhez az elvi szándékhoz csatlakozva ismétlem meg, hogy ez a főszabály már 1984-ben a maga csapdájába esett.

Az AkH¹¹ 189. d alpontja így kezdődik: „Az alárendelt viszonyú intézményeket jelölő birtokos szerkezetek névelőjét és a birtokszó személyragját (-jelét) általában ki kellene tennünk: A (a) *Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete*; A (a) *Budapesti Műszaki Egyetem Építésztechnológiai Kara*; stb.

Cégtáblán, levélpapíron, bélyegzőn stb. (vagyis kiemelt helyzetben) több más megoldás is lehet helyes. Például:

Magyar Tudományos Akadémia
Nyelvtudományi Intézet

Budapesti Műszaki Egyetem
Építésztechnológiai Kar”

Ez akkor magyarul azt jelenthette, hogy nem kiemelt helyzetben (vagyis mondatba foglalva) viszont a birtokos szerkezetet képező intézménymegnevezést anyanyelvünk szellemének megfelelően ajánlatos használnunk: tehát névelős birtokos jelzővel, valamint személyragos birtokszóval. Csakhogy mindkét megadott példában a névelő vagyilagosan lett föltüntetve, ebből pedig a pongyola gyakorlat (nem egészen önhibájából) sietve azt sütötte ki, hogy mivel az adott példában a névelő lehet kisbetűs is, nem vele kezdődik az intézménynév, vagyis az nem része a megnevezésnek, függetlenül a birtokszó személyragjától. Akkor is tudtuk, hogy a névelőtlen birtokos jelző a magyarban más tartalmat jelöl. S ez az idegenes szemlélet származott a hamis értelmet sugalló vagyilagos névelőjelölésből, vagyis az akkori (nem eléggé világosan megfogalmazott) főszabály téves szemléltetéséből.

Az idézett főszabály szemléltető példájában ugyanis a névelőnek a kétféle föltüntetését ostobaság lenne úgy értelmeznünk, hogy „csak akkor A vagy Az, ha a mondat éppen az intézménynévvvel kezdődik”, hiszen a mondat élén bármelyik szó egyébként is nagy kezdőbetűs (AkH¹¹ 148. szabálypont 1. bek.). Tehát marad a (fő)szabályba nem kevésbé nem illő nem bölcs értelmezés: „Írjuk vagy így, vagy úgy!”.

A szabály második mondata egyértelműen jelzi, hogy a „más megoldás” (vagyis a névelő és a személyrag elhagyása) csak kiemelt szöveghelyzetben lehet helyes. Ezért az első mondatból – ha szilárd lett volna az ebből eredő magyartalanság terjesztésének elhárítására irányuló éberség vagy szándék – ki kellett volna hagyni az *általában* szót. De még célszerűbb lett volna az egész mondatot például így megfogalmazni: Amikor az alárendelt viszonyú intézménynevet mondat szerkezetébe foglaljuk, a birtokos szerkezet névelőjét és a birtokszó személyragját (-jelét) a megnevezés részének tekintjük. Ebből világosan következne, hogy a megnevezés első eleme (bármilyen szófajú is az) csakis nagy kezdőbetűvel írandó – mondatunk belsejében is.

Az Osiris-kiadvány rengeteg szabályzatbeli és szótárbeli kérdést megoldott, okkal remélhetjük hát, hogy ennek a szempontnak a tudatosításával vagy hangsúlyozásával a szerzők módot találnak (vagy már találtak is) arra, hogy ez a megoldatlanság se öröklődjön tovább. A Helyesírási Bizottság illetékes lenne felelősen dönteni. Érdekében állhat, hogy ebben az esetben is magyartalanságot nem sugalló és jól alkalmazható szabály kerüljön majd a 12. kiadásba.

A melléknévképzős származékok

Erzsébet Szálló... Erzsébet szállói... Fórum Hotel... Fórum hotelbeli... Hotel Ibis... Hotel Ibis-beli
Hézagpótló a példa szembeállítás (217). Ez ugyanis nemcsak azt szemlélteti, hogy hogyan írjuk az idegen nyelvű szállodanevek -i képzős származékát, hanem azt is (és ezt szabályban meg is kellene fogalmaznunk), hogy a szórend is meghatározó eleme a magyar intézménynévnek. Sőt csak ezzel válna érthetővé a fönti szembeállítás. A *hotel* ugyanis meghonosodott a nyelvünkben, tehát a példában a szerző nem a jövevényszó miatt alkalmazott más toldalékolásmódot (l. lejjebb: *Ibis Hotel*). – Vagyis hogy a zugló *Pátria Hotel*nek (v. *Pátria Szállónak*?) a cégtábláján az egyedül kiírt *Hotel Pátria* voltaképpen nem magyar neve, s ezért (az egyedítő névelem magyaros vagy akármilyen írásmódjától függetlenül) ezt úgy toldalékoljuk, mint a többi idegen intézménynevet: *Hotel Pátriában*, *Hotel Pátria-beli*. Magyar intézménynévként pedig: *Pátria Hotelben*, de: *Pátria hoteli* vagy *Pátria hotelbeli*.

Úgy vélem azonban, hogy jócskán hiányzik az iménti gyakori altípus és annak elemzése. Magyar szövegben például hogyan írjuk az olyanok melléknévi származékát, amelyek csak idegen megfogalmazásban (formában) szerepel(het)nek? (Legalábbis csak ezt látjuk a magyar főváros utcáin járva és a budapesti telefonkönyvben lapozva.) Ilyenekre gondolok: *Hotel Benczúr*, *Hotel Császár*, *Hotel Délibáb*, *Hotel Krisztina*, *Hotel Normafa*, *Hotel Zágráb*. Illetve az ilyenekre is: *Hotel Hold Szálló*, vagy pedig fordítva: *Golden Park Hotel*. Ugyanis ez a téma: Vajon magyar mondatban is *Hotel Délibáb*? (S noha nem idetartozik, itt merült föl: Vajon német mondatban is *Golden Park Hotel*?) A példák budapestiek, de a téma nem, hanem a magyar helyesírás ügye. Idegen a szórend, magyaros az egyedítő elem. Mert ha a szerzők nem így gondolták, akkor azt éppen itt kellene jelezni. Például így: Magyar szövegben a magyar szállodák nevét a magyar intézménynevekre vonatkozó szórendi szabály szerint írjuk: *Ibis Hotel* (vagy *Ibis Szálló*) és: *Ibis hoteli*; *Délibáb Hotel* (vagy *Délibáb Szálló*) *Délibáb hoteli* vagy *hotelbeli*; (l. ugyanitt, valamint: AkH¹¹: *Fórum Hotel*, *Fórum hoteli* vagy *hotelbeli*).

A szabályozás célja lehet ugyanis, hogy a magyar intézménymegnevezés szellemében a magyar ember számára is fölismerhető legyen: melyik névelem az egyedítő, és melyik a műfajjelölő. Már azért is, mert például Pesten a *Hotel Pátria* és a *Pólus Center* térben nincs is messze egymástól. (Igaz, magyartalanságban sem, csak más-más szempontból.)

Az intézménynevek rövid alakja

„A személynevet tartalmazó intézményneveket rendszeresen emlegetjük és írjuk rövidebb formában úgy, hogy a személynév első eleme és az intézménynévtípust jelölő szó kapcsolódik össze. Ilyenkor a különírást felváltja a kötőjelezés, a típusjelölő szót pedig kisbetűvel kezdjük: *Károlyi István Kórház és Rendelőintézet – Károlyi-kórház*. További példák: *Eötvös-egyetem*, *Eötvös-kollégium*, *Györfy-kollégium*” (218).

Az úgynevezett rövid megnevezésnek (lásd Helyesírási kézikiszótár⁴, 1994.: 165; Magyar helyesírási szótár 134: *Eötvös-egyetem*) ezt a fontos és szó szerint is mindennapi típusát az Osiris-kiadvány végre szabály értékű tanácshoz köti. Az az elemi igényünk, hogy anyanyelvű kommunikálásunkból minden elhangzó elemet le is tudhassunk jegezni, az dominánsan és jellemzően is jelen van a kiadványban. (Anyanyelvi írásbeliségünknek voltaképpen ez lehetne a teljesebbik értelmezése.) Nos, ez a rövidebb megnevezésváltozat is azok közé a mindeddig elhanyagolt vagy észre sem vett esetek közé tartozik, amelyeket e kiadvány szerzői végre megoldottak. Tömör és jó a tanács.

Mínt hogy azonban a fönti esetben nem szórványjelenségről van szó, hanem igen kiterjedt ortográfiai kategóriáról, ahhoz, hogy a világos, tömör és pontosításra máris alig szoruló szabály általánosan is alkalmazható legyen, aligha lesz elegendő a már ismert vérszegény példatárat egyetlen(!)

új altípussal bővíteni. S eleve nemcsak azért, mert a *Károlyi-kórház* – a fõnt említetten kívül – az újpesti *Károlyi Sándor Kórház és Rendelõintézet* rövid megnevezésének is értelmezhetõ (hiszen azt is nevezik így), hanem mert a névelemek sajátosságától függõen a rövidebb megnevezés a teljes intézménynév elõ- vagy utótagjának egy-egynél több elemét is tartalmazhatja. Ilyenkor viszont már kérdésessé válhat a *Károlyi-kórház* típusú kötõjeles írásmód. Másrészt, mert az analógiát, az alkalmazhatóságot az segítheti elõ, ha az adott példák közszoí – teljes és nem teljes(!) – utótagja éppen változatos. Íme, például így:

Arany János Gimnázium

> *Arany-gimnázium, Arany-iskola, Arany János, az Arany Jánosba jár*

Juhász Gyula Tanárképzõ Fõiskola

> *Juhász Gyula-fõiskola vagy Juhász-fõiskola, Juhász Gyula*

Fazekas Mihály Fõvárosi Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium

> *Fazekas-iskola, Fazekas-gimnázium, Fazekas Mihály, Fazekas*

Károli Gáspár Református Egyetem

> *Károli-egyetem, Károli*

A teljes megnevezés fölismerése, odaértése, gyakran csak a helybelieknek lehetséges:

Bakócz-kápolna, Bakócz < *Bakócz érsek kápolna*

< *Bakócz fogadalmi kápolna*

< *Bakócz érsek fogadalmi kápolna*

Amit tehát gyakran, esetleg leggyakrabban mondunk, az köznyelvi tény, és azt – stílusértékétõl függetlenül – (típusként!) kihagyni a szabályzatból nemcsak mulasztás lenne, hanem koncepcióbeli tévedés is. Hiszen a szabályzatnak a gyakorlatot kell szolgálnia. A mindennapit is. Az az eljárás azonban, hogy az ilyesmikbõl csak a Szótárba és a szótárakba veszünk föl (égbõl pottyant vagy „ejtõernyõs”) példákat, az, szerintem, elvszerûtlenység lenne, s az eddig is elvszerûtlenység volt. Lehetséges tehát mindent, ami természetesen anyanyelvi kommunikáció közérthetõ elemeként el szokott hangozni, tudnunk kellene viszonylag egységesen, mégpedig érvényben levõ írásrendszerünk logikája szerint lejegyezni. Ezt célszerû lett volna alapelvként és szembetûnõbben tudatosítani, akár már az Elõszóban is. Tehát a „szabálytalan”, nem hivatalos, azaz nem intézménynévszerû jelöléseket is. Már azért is, mert bizalmas beszédhelyzetben az intézményeket gyakran vagy gyakrabban valamelyik rövidebb névváltozatukkal szoktuk említeni.

Végül mi legyen az ilyen típusú, szintén élõ, de szintén nem hivatalos (rõvid) megnevezésekkel (Bp. XV. ker., Újpalota): *Lila Iskola, Kék Iskola, Piros Iskola* stb.?! Ezek ugyanis elsõsorban így élnek a helyi hangzó nyelvben, de idõnként akár a helyi médiában is. Noha mindegyiknek egészen más a hivatalos neve, és az általában hosszú.

Az intézménytípust jelölõ szavak

Például: *MTA Magyar Nyelvi Bizottság* (218).

Így írva lehet ugyan szabályos a birtokos szerkezetet képezõ intézménynév, de magyartalan, még ha ezt böven szokásossá tettük is. Nem az a lényegi kérdés, hogy ez az írásforma mennyi ideje honosodott meg bizonyos szinten, hanem hogy nyelvünk ma (is) élõ szellemével, konkrétan a bir-

tokos szerkezet jelölésével mennyire áll összhangban. (Ma, amikor egy hézagpótló és nem kevésbé enciklopédikus jellegű szakmunka hivatott is, alkalmas is lehet az átfogó korrekcióra. Tudniillik ez esetben korrekcióról, nem pedig újításról lenne szó.) Ha ugyanis a bizottságnév elé – teljesebb megnevezésbeli előtagjaként – esetrag nélkül tesszük a birtokos jelzőjét, akkor ez felelne meg nyelvünknek (s többnyire így is olvassuk le, de mindig így értjük): *Az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága*. (Vö. *MTA-bizottság*, *ENSZ-határozat*, *MÁV-tulajdon*.)

Más dolog a cégtáblaszöveg és a postai címzés két sorban:

MTA

Magyar Nyelvi Bizottság

Az egysoros ragtalan és névelőtlen írásmódot viszont – bizonyos szöveghelyzetben – legfőljebb tömörítő írásjelekkel, azaz leszűkítő értelmezős szerkezet gyanánt tudnám elfogadhatónak elképzelni, noha ez nemigen szokásos (de nem is lenne mindig egyértelmű): *MTA: Magyar Nyelvi Bizottság*; vagy: *MTA, Magyar Nyelvi Bizottság*.

A ragos (személyjeles), de névelőtlen birtokos szerkezeti formát pedig csak akkor, hogyha az a szerkezet közszói értelemben is névelőtlen birtokos jelzőjű lenne. Például: *Abauí Halászos Egyesülete* (amikor Abauíban más halászegyesület is létezik).

A különírt összetételek

Jézus szíve kápolna, Szent János-templom... Szentlélek-templom, Szentháromság-templom... Szent Család-templom (171).

A főnti szabálylogika (analógia) vajon alkalmazható-e általánosan? Esetleg: *Szent Lélek-templom*, vagy *Szentcsalád-templom*? És: *Szeplőtelen fogantatás-templom*? Ha már vannak, itt nem kelene őket megkerülni. Másrészt olyan szabályra lenne szükség (itt és mindenütt), hogy annak alapján a könyvben nem szereplő példaegyedeket és példatípusokat is le tudja írni a címzett, azaz lehetőleg minden magyar írástudó, aki rendelkezik a szabályzattal vagy ismeri a szabályt. Tudniillik nyilván nem minden magyar írástudó érti vagy érzi, hogy milyen típuskülönbség van a *Szent Család*, a *Szentlélek* és a *Szentföld* példák között, és nem is várható el mindenkitől, hogy értse vagy érezze – ahhoz, hogy tudjon helyesen írni anyanyelvén.

Idegen szavak

Az idegen írásmód sajátosságai

„A latin betűs írású nyelvekből átvett idegen közsavakat mindig a forrásnyelv helyesírásának szabályai szerint kell írni” (245).

A *forrásnyelv* félreérthető, ezért ha valóban az átadó nyelvet jelenti is, azt hiszem, a kézikönyvben nem célszerű ez a homály. Az unokáim például ideát már *szolfézsórára* járnak, mert ideát a franciából átvett *solfege* magyaros kiejtése alapján a *szolfézs* szóalakkal nevezik meg zeneelméleti tantárgyukat, de az apjuk még Újvidéken csak szerb nyelven tanulhatta ezt a tantárgyat, s ott a meg-

nevezése ma is az olasz forrásnyelvi *solfeggio* kiejtését követi, szerbesen: *solfedo* [szolfed'zso]. A helyi magyarság többnyire az olasz kiejtést megközelítő [szolfeddzso] alakban ejti.

Másrészt a főnti mondatot pontossá tehetjük még azzal, hogy ezt hozzátoldjuk: ...kivéve, ha azt az idegen közszót nyelvünkben már átírva használjuk. Ekkor ugyanis csak részben tartjuk meg az eredeti írásmódot, vagy részben sem. Magyaros írásmódúvá lett számos idegen név is (földrajzi név, személynév), mely már korábban vált közismertté. (AkH¹¹ 203.: „A latin betűs írású nyelvekből átvett és közkeletűvé vált köznyelvi és szakmai idegen szavakat általában magyarosan írjuk, azaz szokásos kiejtésüket a magyar hangjelölés szabályai szerint tükröztetjük: *antracén, hisztamin, izotóp*”).

Bizonyára csak két apró mozzanatban kellene igazítanunk a megfogalmazáson, hogy kizárjuk a nem apró félreértés esélyét, vagyis hogy igaz lehessen a mondat: A latin betűs írású nyelvekből átvett és még magyarosan át nem írt idegen közszavakat többnyire az átadó nyelv helyesírásának szabályai szerint kell írni...

A szerb

A *szerb* című szakasz – föltehetőleg nem hiteles források alapján, de még valószínűbben hiteles források híján – több nem megfelelő, sőt egészen téves információt tartalmaz. (A magyarországi gyakorlat – e tekintetben évtizedek óta – elég vegyes, noha 1963 óta a magyar média és könyvkiadás rendelkezésére állt és áll az MTA-nak erre vonatkozó egyértelmű és helyes álláspontja.)

A szerb írásmód a két világháború között is már kétféle volt: cirill betűs és latin betűs. Ma is az. (A horvátok írásrendszere ugyanakkor nem volt az, sőt később sem lett kétféle). A latin betűs szerb írásmód azonban sohasem volt s nem is lett azonos a horváttal. A két latin betűs írásrendszer tehát nem egy, s eleve nemcsak azért, mert a két nyelv sem egy, hanem mert másak az ortográfiai alapelveik is.

A szerb és a horvát nyelvet politikai szándékkal a politikusok egy időben egyetlen nyelvnek deklarálták, de a két nemzet valójában sohasem tekintette egynek, önérzetből sem. Latin betűs írásrendszerük ekkor sem volt azonos. Elméletben csak a két nyelv együttesét, gyakorlatilag pedig ki-ki csak a magáét értette az „egységes” nyelven, pontosabban a szerbek ezt ez időben *szerbhorvát*nak, a horvátok csakhamar *horvátszerb*nek nevezték. Hivatalosan is, a közoktatásban is, a mindennapi szóhasználatban is. Az együttes nyelvet azonban senki sem használta, az nem is létezett, de távlati szándékként(!) egy réteg tudatában igen.

Ma a szerbiai szerb lapok és nyomdai kiadványok egy része cirill betűs, más része latin betűs, egyesek pedig egyidejűleg közölnek latin betűs írásokat is, cirill betűeket is. Sőt ez érvényes a ma már független Montenegróra is. Mint korábban volt. (A Vajdaságban valamivel több a latin betűs sajtó és fölirat, mint a cirill betűs, de ez a főnti szempontból lényegtelen. Latin betűs írásrendszere alapján az MTA a szerb nyelvet a latin betűsek közé sorolja.)

A Szótár kitérő anyagának helyenkénti rendezetlenségére, a könyv szabályzati (első) részével való összehangolás hiányaira számos címszó és szócikk figyelmeztet. Ugyanakkor a szerb írásmódnak a főnti, merőben tévesen bemutatott képét és jellegét a Szótár több személynév írásmódjában szerencsére nem követte. Vagyis néhány szerb személyiség nevét nem átírásban hozza, hanem ebben az MTA-nak azt az 1963. évi döntését és tanácsát követi, amely a kettős írásrendszerű szerb tulajdonneveknek magyar szövegben való megjelentetésére vonatkozik: a szerb személyneveket (*Koštica, Đinđić, Karadžić*) a szerb helyesírás latin betűs rendszere alapján vette át, tehát átírás nélkül, miként magyar szövegben nem írjuk át a többi latin betűs nyelv tulajdonneveit sem.

Az viszont már nem szerencsés tévedése a könyvnek, hogy a macedón *Szkojpe* név hivatalos írásmódját akarván szemléltetni (a helyes *Kconje* helyett), a latin betűs szerb írásmóddal ismerteti. Ez voltaképpen kettős zavar: a város nem szerb, hanem macedón, mégpedig fővárosa a macedón államnak, a macedónok nyelve pedig nem latin betűs, hanem csak cirill, mint az orosz, a bolgár, az

ukrán, a fehérorosz. Ez a helyzet az ország függetlenné válása előtt is azonos volt. (Ebben a tekintetben a magyarországi Cartographia évtizedek óta téves álláspontot követ; azt hiszem, nem egészen a saját hibájából.) A Szótárnak ez a tévedése teljességgel is indokolatlan, mert a könyv Tanácsadó című első része (252–7) *A cirill betűs szláv nyelvek* című alfejezetben korrektil foglalkozik a macedónnal éppúgy, mint az oroszsal, a bolgárral stb.

Idegen nevek

„Kivételnek tekinthető a francia betűszó, amelyben egy viszonyszói elem (névelő) is szerepel” (395).

A *FIDE betűszó* *D* eleme itt nem pusztán névelőt jelez, hanem elsősorban a *de* előljárószót, amelybe a többes *les* névelő beleolvadt, s az így keletkezett *des* névelemnek (összevont névelőnek) is, a betűszónak is mozaiktényezőjévé lett a *D*.

Ez a megfogalmazásbeli eltérés azonban itt kevésbé lényeges, mint az, hogy a kiadványban a Tanácsadó és a Szótár című rész megfelelő tartalmi összehangolása egyébként is hiányozhat: nemcsak abban, hogy mit célszerű itt is, ott is kifejtetni, hanem a kettejük közötti ellentmondások vagy zavart okozó eltérések elkerülése végett is. Az utóbbiban például a szerkesztő éppen a *z* hangnak megfelelő többes névelői *-s* elemet felejtette ki a betűszó föloldásából: *Fédération Internationale des Echecs* (395); *Fédération Internationale de Echecs* (szótár).

ex libris

Amit hoz róla a Szótár, az jó. Azt azonban ez nem szemlélteti, hogy hogyan írjuk az olyan összetélt, amelynek előtagja egy ilyen (különírt) idegen közszavakból álló kifejezés, utótagja pedig valamely magyar közszó vagy legalábbis magyar nyelvhasználatban hozzáadott komponens. Arra a Szótár is hivatott lett volna tanácsot adni, hogy hogyan írjuk le, ha valaki [*ex libris*] + *gyűjtő* vagy + *szakértő*, továbbá hogy az illetőnek gazdag az [*ex libris*] + *gyűjteménye*, vagy hogy *megnéztük az [*ex libris*] + kiállítását*.

Ha a Szótár (szerkesztője) nem ad is választ a fenti kérdésekre, a könyv Tanácsadó részében megtaláltam a választ: „az idegen írásmódú többszavas kifejezések (valójában szóköztartalmú szavak) vonatkozásában nem érvényesítjük a mozgószabályt, helyette különírást alkalmazunk” (277).

Nos, ha eltekintünk a zárójeles rész kissé vicces tartalmától, akkor a szótárszerkesztőnek csak alkalmaznia kellett volna ezt a szabálytartalomnak szánt tanácsot (főleg, ha már ügyis fölvette a címszót): *ex libris gyűjtemény*, *ex libris kiállítás*; illetve: *status quo módosítás*, *status quo ürügy*.

A tanácsolt szabálytartalom így folytatódik: „A képzőszerű utótagokat azonban nem lehet a kételemű idegen szerkezetektől különírni, ezért mindig egybeírjuk az idegen szerkezet második tagjával, szükség esetén legfeljebb kötőjellel kapcsoljuk őket: *oratio obliquaszerű*, de: *bischoh havanese-szerű*” (uo.). És: *status quobeli (akadály)*. (A fogalmazó bizonyára elfelejtette, hogy a példái között nemcsak „kételemű” van (*eau de parfume minta*), vagyis hogy a többeleműekre akár szabályt tanácsolni.)

A korábbi probléma ezzel látszólag megoldódott, de valójában még szaporodott is. Nemcsak azzal, hogy ez a tanács alkalmazhatatlan szabályt sugall: szükség esetén legfeljebb kötőjellel...

Tudniillik minden szabályt a szükség tesz indokolttá, itt viszont nem szól a szabály arról (példával sem pótolja ezt világosan), hogy a szükségnek milyen esetére gondol, s mi van a legfeljebb „alatt”. Ezek így alkalmazhatatlan tanácsok.

Továbbá a 137. lapon ezt olvashatjuk (szintén tanácsként): „A képzőszerű utótagok nem toldalékként, hanem összetélteli utótagként kapcsolódnak az idegen írásmódú szavakhoz, s ebből következően a tö végi rövid magánhangzó nem nyúlik meg: *allegroszerű, lymphocytaféle, campanilleszerű* stb.” Itt mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy az idézett képzőszerű utótagok a magyar szavak tö végi rövid magánhangzóját sem nyújtják meg: *kapaféle, piteszerű* (nem: *kapáféle, pité-szerű!*). (Az *ó* véghang pedig már a magyar tőszóban is hosszú, vagy szintén nem nyúlik meg: nonoszerű leintés. A valódi új probléma itt abból ered, hogy ha „nem toldalékként, hanem összetélteli utótagként kapcsolódnak”, akkor a többemű idegen kifejezések – nem pedig „szóköztartalmú szavak” – esetén hogyan vagy miért lesznek ismét toldalékká (*oratio obliquaszerű* [277] – e helyett: *oratio obliqua szerű*)?

majica, patika (= tornacipő), szok

Ezek nem délvidéki magyar tájszavak (noha népünk tájszavaival ez a kiadvány egyébként sem hivatott foglalkozni), sem regionális magyar szavak, hanem a nyelvterület peremére jellemző vendégszavak. Szerbiában a szerbség nagy részének ajkán jól szolgálják ugyan a fogalomjelölést, de velük és a hasonló szerb (vagy más nyelvbéli) vendégszavakkal terhelni a magyar köznyelvi helyesírást és a magyar szótárhasználókat nemcsak értelmetlenség lenne, hanem felelőtlenség is. Erre könnyen rájönnek a betérjesztők maguk is, hogyha Erdélyből, a Felvidékről vagy Kárpátaljáról, de az anyaország bármelyik megyéjéből vagy akár Budapestről is valakik ilyen szakmaiatlan nyelv-„gyarapítás”-sal járulnának hozzá a magyar köznyelv építéséhez.

Aki tehát a magyar végek anyanyelvi búzamezejéről (válogatás helyett) a búzaszemek között hagyja (vagy oda keveri!) a pipacs- és a lucernamagot, sőt a konkolyt és a szamártevőt is, az a peremmagyarság anyanyelvi kultúráját és értékrendjét vagy félreértette, vagy nem is ismeri, vagy pedig valamiért félremagyarázza. Egészen más eset a helyi magyar tájszavak gyűjtése, értékelése, vagy akár a szzlengé, de még azok sem tartoznak ide.

A fenti kiemelt példák még a délvidéki magyarság körében sem általánosan közismert szerb átvételek, hanem főleg csak a szórványbeli települések bizalmas nyelvhasználatában élnek a *trikó*, *tornacipő* és az *üdtő* mellett vagy helyett.

Vendégszavak nemcsak a peremmagyarság mindennapi anyanyelvhasználatában élnek, hanem lényegében mindenütt, ahol a helyi lakosság nem homogén anyanyelvű. Budapesten más okból is. Más nyelvekben szintén így van. És jó, hogy megfelelő differenciálódása és rendeltetése révén s megfelelő helyen nyelvészeti szakirodalmunk sokoldalúan szolgálhatja és szolgálja anyanyelvünk ügyét. Az anyanyelvépítés ilyen félreértetésével azonban nemcsak nem növeljük a délvidéki magyarság anyanyelvi fölzárkózásának vagy anyanyelvi megmaradásának esélyét, hanem – ha netán nem tudatosan is – ártunk neki, lebecsüljük anyanyelvtudatát, és sértjük identitásában.

Írásjelek

Zárójel

H.: Úgy gondolom, hiányzik annak a ma már nem ritka esettípusnak az ismertetése, amikor szóköz nélkül kapcsolódik a szóhoz vagy a szóba – mégpedig zárójelben – olyan írásjel vagy szórész, mely általában csak az adott szóra vagy alakulatra vonatkozik, illetve vagylagosan érvényes: *Már 6 óra 10(?) perckor távozott. Ezt Pistától(!) hallottam. Gyerek(ek)et nevel.*

Az alárendelő összetett mondatok írásjelezése

Téves az első példa megválasztása és minősítése, vagyis nem ide való (320) (A többi jó.) A *Ki korán kel* (= *Aki korán kel...*) nem főmondat, hanem mellékmondat. Ennek a helyébe a táblázatnak megfelelő tagmondatrendű példa kellene. Például: *Kétszer ad, ki gyorsan ad.* Vagy: *A part is ott szakad, ahol a leggyöngébb.*

A vessző

„Az írásgyakorlatban sokszor gondot okoz a kapcsolatos mellérendelés *és, s, meg*, valamint a választó mellérendelés vagy kötőszava és a vesszőhasználat. [...] Ha azonban tagmondatokat kapcsolunk össze, mindig ki kell tenni a vesszőt” (324).

Itt és még számos helyen az *és* használatát több mondatpélda is szemlélteti, a *meg* kötőszóét viszont egy sem. (Többnyire az *s* kötőszóét sem.) Ebben a kiadványban a teljesebb szemléltetésre már azért is célszerű lenne törekedni, mert a legtöbb címzett azt vallja: a szabályt tudja, csak azt ismeri föl nehezen, hogy a kötőszó tagmondat vagy mondatrész között áll. Meg azért is kellene a teljesebb típuspéldák tára, mert a *meg* kötőszó homonim párja a *meg* igekötőnek. A szemléltető mondatnak tehát fontos szerepe lehetne a szabálytartalom megértésében és fölismerésében.

A főnti bemutatást így is el lehetett volna végezni (s más tekintetben is kissé pontosabban fogalmazva): Az írásgyakorlatban sokszor gondot okoz a kapcsolatos (stb.) viszonyt jelölő *és, s, meg*,

továbbá a választó vagy kötőszó, valamint a velük járó írásjelek használata. Hogyha tagmondatokat kötnek össze, mindig írásjel előzi meg őket, általában vessző: *A török állt a fánál, és a fűre bámult.* – *Szobor vagyok, s fáj minden tagom.* – *Péter könyvet olvas, Mari meg tévét néz.* – *Beborult, vagy már ilyen korán sötétedik?*

„Ha a megszólítás a tagolt mondat után áll, akkor is mindig vessző választja el a két tagmondatot: *Hogy vagy, Péter?*” (322).

Létezik az a szemlélet is, hogy a főnti példa összetett mondat. Úgy vélem azonban, hogy az ilyen tipikusan helyesírási rendeltetésű kézikönyvben a mondat szervetlen elemeit, főleg a tagolatlanokat (megszólítás, indulatszó, mondatszó stb.), még ha önállóan szerepelnek is, nem célszerű mondatként vagy tagmondatként kezelniük. Az alábbi elemzést ajánlanám: Az adott példa nem két tagmondatból áll, azaz nem összetett mondat, mert a megszólítás (még akkor is, amikor szerkesztett) nem tagmondat. A főnti példamondat tehát – mivel a (*te*) vagy predikatív szerkezeten kívül másikat még hiányosan sem (sőt tagolatlanul sem) jelöl – egyszerű mondat. Hasonlóképpen: *Kedves Hallgatóim, a híreket hallották.* És ez is az: *Jó napot, doktor úr!* – Emezek pedig nem mondatok, hanem csak – nem mondatértékű – nyelvi megnyilatkozások: *Ejnye, fiam!; Jé!; Hölgyeim és uraim!; Ó-óó!* Ez utóbbiak tehát nem is hiányos mondatok. – Viszont hiányos egyszerű mondat mindhárom következő: *Nos, nem jössz?, De! Én?*

A belső idézőjel

H.: Belső idézőjelen a szerzővel együtt ugyan nem ezt értjük, de valahol ortográfiai választ érdemelnének az ilyen (szóalakon belüli) mindennapi esetek is: *gyötör a „miért”-jeivel; az „igen”-ek száma; az „igazi hazugság”-ról beszélt; az „esküszünk”-et a többiek is ismételték; a „sohasem”-ről jut eszembe Poe*. Sőt az ilyenek is: *Sok gyermek „miért”-igénye sohasem jut el a szülői „azért”-válaszig; A „csúnyán mondom”-ok használói általában nem trágárságot vagy grammatikailag helytelen kifejezést jeleznek, hanem anyanyelvi tévhitet.*

Számok

A feliratok

Nyitva tartás: 10–18-ig

Ez az írásmód így jócskán téves. (Bizonyára mégis csupán figyelemlazulással került ide, ugyanis lásd helyesen: 353., 412., 418.)

A valamitől valameddig jelölésére írásrendszerünkben nemcsak több, hanem sok (helyes) mód van. Ezeket – már a főnti és a hasonló hibás megoldások kizárása végett is – az egyébként is átfogó jellegű és rendeltetésű kézikönyvben – együtt lenne célszerű ismertetni. A típus írásmódjára minden változat esetében kifejezetten kell ügyelnünk: mindkét határérték toldalékkal szerepeljen, vagy (nagykötőjel alkalmazása esetén) egyik sem. (Az *óra* stb. fölemelt rövidítése – 14° – nem toldalék.)

Nyitva tartás: 10-től 18-ig

Nyitva: 10–18

Nyitva: 10–18°

Nyitva: 10°-tól 18°-ig

Nyitva: 10 órától 18 óráig

Nyitva: 10.00–18.00 Stb.

A 143. oldalról idézett, határozottan rossz megoldással szemben még az ilyen, kissé laza megoldások is elfogadhatóak az írott nyelvi helyesség szempontjából, mivel a kétoldali toldalékolással a forma így is egyértelműen jelöli a valamitől valameddig viszonyt: *Nyitva 10 órától 18-ig; Nyitva tartás: 10-től 18 óráig.*

A számok számjegyekkel

„Mínthogy az évszámokat mindig számjegyek jelölik, a rövidebb toldalékos alakban is célszerű ezzel élni” (410).

Az idézett összetett mondat első állítása, mivel egyáltalán nem a teljes dátumírás szövegkörnyezetében fordul elő, félreértést okozhat. Nem is felel meg a valóságnak. Petőfi előtt és Petőfi óta sokan sokszor írtak évszámot betűkkel, Petőfi maga is írt, és ma is írhatunk meg írunk is. Toldalékos évszámot is. Sőt van olyan kommunikációs helyzet, amikor határozottan illőbb a betűs évszámjelölés. Föltételezem, hogy a fogalmazó sem éppen azt akarta leírni, amit fönt idéztem, (de) egy helyesírási kiadványban ez az enye és egyetlen pongyolaság is okozhat félreértést, többeknél is: Téves tanácsként hat a kiadvány használóira.

A csonka évszámok betűkkel írva még „beszédesebbek” lehetnek. Ha azt íróm: *tizennégyben tört ki az első világháború; Kádár övenhatban hívta be az oroszokat; kilencvenháromban született az első unokám;* stb. – évszámokat írtam le betűkkel. És az *ezernyolcszáznegyvennyolcat* is sok magyar írástudó leírta az elmúlt másfél évszázad alatt. Sőt szinte szöveggörnyezet nélkül is a legtöbb magyarnak történelmet idéznek ezek a hallott vagy betűs évszámok: *tizenkilencben kezdődött; negyvenháromban elesett... Te is hatban születél?* Stb.

H.: A számjegyekkel írt számok sorvégi el(nem)választhatására, azaz meg nem szakítására vonatkozólag nem kellett volna tanácsot vagy szabályt adni? Egy tekintélyes és jó folyóiratot olvasva ezt a sorvéget találtam:

*megkereszteli Gézát és családját, valamint 5
000 tekintélyes magyart.*

Hogy milyen számneves eseteket találhatnék még, azt nincs miért keresnem; nyilván ez is elég lesz ahhoz, hogy az alábbiakat fölvessem: Sem a szabályzatunkban, sem az Osiris-kiadványban, írás-

rendszerünk két kiváló alapforrásában nem találtam tanácsot vagy figyelmeztetést arra vonatkozólag, hogy a számjegyekkel vagy azok kombinációjával is írt számokat (összeget, rendszámot, irányítószámot, kódot, e-mail címet, típusjelölést stb.) sor végén megszakíthatjuk-e, illetve hogy nem szakítjuk meg akkor sem, ha szóköz vagy írásjel (kötőjel, nagykötőjel, ferdevonal, pont stb.) tagolja – annak ellenére, hogy nagyobb számok vagy számjegyes, betűs (stb.) kombinációk esetén a folyóírásban ez néha gondot okozhat. Gondot főleg azért, mert szakirodalmunk, hivatott kézikönyveink erről nem szólnak. Nekem úgy tűnik, hogy az említett ortográfiai esetkategória hiányzik a könyvből. De eleve nem pusztán hiányként említem, hanem elsősorban írásmódunk, írásrendszerünk fejlesztésének, differenciálásának szándékával. Konkrétabban: hogy a mának nagyobb mértékben felelhessen meg.

Ha viszont a kivételes igényű és értékű kiadványban ilyen tanács vagy szabály valahol mégis megtalálható, csak elkerülte a figyelmem, akkor bizonyos mértékben elnézést kérek az illetékes(ek)től. Bizonyos mértékben. Ha ugyanis a kiadványok használói közül is sokan szintén hiába keresik, akkor az esetleg nincsen kellőképpen föltüntetve. Valószínű, hogy mulasztás lenne ezt a kérdést itt figyelmen kívül hagyni. Igaz, azt sem mondja ki a két ortográfiai forrás, hogy a betűkkel írt és kötőjellel tagolt számokat sor végén elválaszthatjuk-e, és hogy miként választhatjuk el, de ezt legálább kikövetkeztethetjük mindkét forrás kifejítő szövegének (alkalmazott) írásmódjából. Nyilván, persze, elegendőnek azt sem tekinthetjük.

A számok betűvel

„...egy harmad meg két harmad az három harmad” (415).

Az alkalmazott példaszövegek tekintetében fokozottan érvényes az iménti megjegyzés, hogy tudniillik az ilyen tárgyú kiadványban még az enyhe pongyolaság is okozhat félreértést, mert a címzettek zöme még azt is követendő mintának tekintheti. Egy szükséges vessző elhagyását vagy egy fölösleges írásjelnek a beiktatását ezért többnyire a szöveggörnyezet sem ellensúlyozhatja. Itt (javasolt írásmód látszatában) a fönti apró jelenség meghagyása durva hiba lenne, esélyes hatása pedig nem csekély. Tudniillik az utca helyesírásában, de még a média alsó szintjén is (sajnos, az internet is idetartozik) a fönti jelenségtípus éppen el is van terjedve. Okkal föltételezem azonban, hogy itt elírásról van szó.

Mivel egy-egy elírás – főleg az ilyen kiadványban – lehet olyan káros, mint egy tévedés vagy egy megtévesztés, lássunk néhány külső példát a föntihez hasonló *nyomósító szerepű értelmezésre*, ami gyakorisága és időszerűsége alapján helyet is kaphatna a szabályzatban. Például: *Mátyás, az*

itt marad; Hatszor hét, az negyvenkettő; A már megrendelt kávé, azt még megihatnád; Az én főnökömnek, annak most semmi sem tetszik.

A magyarban közismert és sajátos forma: Utalószó előtt is gyakran előfordul a főnti, nyomósító szerepű értelmezés, mégpedig itt is kétirányú nyomósítást végezve: nyomósítja az értelmezett előtagot, de hangsúlytalanságával kiemeli a mellékmondatot megelőző utalószót is. Például: *Végül is rájöttünk, hogy a legfőbb hiba, az az, hogy...*

Sőt magát az utalószót (nem közvetlenül) is követheti nyomósító értelmező (az utalószóé vagy jelzett szaváé), hogyha kettejük közé, illetve az utalószós szerkezet és az értelmező közé előrehozzuk azt a mellékmondatot, amelyre az utalószó mutat. Ilyenkor a közbeékelte mellékmondat után ezzel a nyomósító értelmezővel folytatódik a megkezdett főmondat. Például: *Az az elemi igényünk, hogy anyanyelvű kommunikálásunkból minden elhangzó elemet le is tudhassunk jegyezni, az dominánsan és jellemzően jelen is van a kiadványban.*

A keltezés

„A hónap neve kiírható teljes egészében vagy rövidítve, de jelölhető akár római, akár arab számmal is” (415).

Az írásnak éppúgy, mint a beszédnek – amint fentebb láttuk –, megvalósulását tekintve két lényeges motívója van: az vagy közvetlenül a fogalmazás folyamata, vagy az elhangzott beszéd. Az első esetben azt írjuk le, amit közölni akarunk, a másodikban a már elhangzott szöveg határozza meg, hogy mit jegyezzünk le.

A főnti idézet többszörösen félreérthető, illetve kissé téves állítást tartalmaz. (A gyakorlatból tudhatjuk, hogy éppen ezt a fogalmazásmódot sokan félre is értik.) „A hónap neve” ugyanis nem jelölhető sem arab, sem római számjegyekkel. Számjegyekkel a hónapnak nem a nevét, hanem a sorszámát jelölhetjük. A helyes szabályszoveg tehát például ez lehetett volna: A hónap nevét mindig csakis betűkkel írhatjuk le, mégpedig vagy a teljes nevet, vagy annak rövidítését. Ha pedig a fogalmazásban a hónapot – a neve helyett – a sorszámával akarjuk említeni, akkor azt arab vagy római számjeggyel jelöljük, és mindkét utóbbi esetben pontot teszünk utána. (Persze, a sorszámát is leírhatnánk betűkkel – pl. *hatodik hónap* –, csakhogy ilyen közsokás nem él a mai magyar írott köznyelvben.)

Hasonlóképpen a dátumban szereplő napnak a toldalékolt számát sem írhatjuk vagy személyjellel, vagy nélküle (lásd 417. oldal: „a többi rag előtt vagy ott van, vagy elmarad”). Még az *elseje* vagy *1-je* sem kivétel. Éppen a fogalmazástól függően: vagy csak személyjelesen (*október 4-éig*, illetve *negyedikéig*), vagy csak személyjel nélkül (*október 4-ig*, illetve *négyig*). Tudniillik az írás csak rögzíti a már eldöntött fogalmazásmódot, vagyis a megfogalmazott szöveget. – Helyesen (417): „a többi toldalék előtt”. Tudniillik az *-i* képzőre is érvényes!

Mivel a személyjel is toldalék, az érthetőséghez más megfogalmazás kellett volna, például így: a napnak az esetragos számát is fogalmazhatjuk vagy személyjellel, vagy nélküle, s a dátumot ennek megfelelően írjuk le.

Ugyanakkor az, hogy a teljes nevet vagy annak rövidítését írjuk-e le, nem függ a fogalmazástól. Más fogalmazás esetén az sem a megszóvegeztől függ, hogy a sorszámot római vagy arab számjeggyel írjuk. Mindkét apró jelenséget nem pontoskodásként, de nem is ok nélkül tettem szóvá, hanem a fogalmazás és az írásmód összefüggésére kívántam irányítani a figyelmet. Példán is szemléltetve egyértelműen összefoglalhatjuk: A hónapot és a napot tartalmazó dátumszakaszunk mindkét elemét két-két módon fogalmazhatjuk meg: *október* vagy *tizedik hónap*; illetve *huszonharmadika* vagy (némi nyelvi igénytelenséggel) *huszonhárom*. Mai helyesírásunk szabályai lehetővé teszik, hogy mindkét fogalmazási változatot többféleképpen(!) írhatjuk le, de ezek az írásmódok a fogalmazásváltozatok között nem cserélhetők föl.

H.: (pl. emléktáblán, lexikonban, illetve fejfa- vagy sírköfölratként): 1941. ápr. 11. – 1944. okt. 10. vagy: 1941. IV. 11. – 1944. X. 10. Ez a hiányzó kategória beiktatható a 295., a 353. vagy a 415–7. oldalon. A jelenségnek egy másik altípusa megvan a kiadványban (l. 295)!

H.: (lásd 417; a fontos jelenségtípus kiegészítéseként – és lásd még: AkH¹¹ 295. a): 1714 és 1793 között; továbbá: 1998. dec. 1-je és 26-a között vagy: 1998. december 1. és 26. között. Mindezek így is előfordulhatnak: (...között >) ...közötti.

Szótári példák

két-három két-háromszáz (913); **négy-öt** négy-ötszáz (1103); **öt-hat** öt-hatezer (1160); de: **három-négy** három-négy száz, három-négy millió (790).

Helyesen: *három-négyszáz, három-négyezer, három-négymillió*

A Szótár tévedése kétségtelen, mert itt a 3-400, valamint a 3-4 000 000 összetett számnevek betűs(!) jelölésében a könyv nemcsak az AkH¹¹-et követő MHSz.-től tér el, hanem még a saját példáitól is (913 stb., l. fönt). A szabály – újító szándékkal! – voltaképpen az utótag különírását is tanácsolhatja volna (*három-négy száz/ezer/millió*), de akkor csakis a teljes jelenségekategória megosztása nélkül(!) kellene újítani.

Úgy vélem azonban, hogy (a betűs formát illetőleg) célszerű megmaradnunk az utótag egybeírásánál: 3-4 000, 3-4 000 000; betűkkel pedig: *három-négyezer, három-négymillió*. A következő ugyanis nem azonos helyesírási kategória: *ki-be járkal, oda-vissza utazgat, a lépcsőn le-föl szaladgál*. Ez utóbbi kategóriában az előtagul szolgáló igeekötőpár ellentétes jelentésű, nem pedig a megközelítő mennyiséget jelöli a határozottal szemben.

Másfél

másfél *másfél száz; ezer másfél ezer; fél másfél millió*; de: **ötödfél** *ötödfélezer, ötödfélmillió, ötödfélszáz* (1036).

A *másfél* (< 'másodfél') helyesírási (és szófaji) kategóriájával egyenértékű a *harmadfél, negyedfél* kategóriája, ezért nem indokolt az írásmódbeli megkülönböztetésük. Az utóbbi példák (*ötödfélezer...*) egybeírását pedig egyébként sem indokolja semmi – még ha kiadványainkban (sajnálatos) hagyománnyá vált is bizonyos hibák átörökítése, mint amilyen az *ötödfél* előtagú „összetételek” típusa. Ez azonban nem az Osiris-kiadvány szerzőinek a tévedése, s nem is egészen a Magyar helyesírási szótáré (405). A tárgyalt jelenség szembeállítás (vagy csak összevetése) – ami egyébként ennek a kiadványnak jellemző és jelentős erénye – itt is indokolt lenne.

A nyolc negyvenhetes vonat példája

Helyesen: *nyolc-negyvenhetes*. Mert: *8 óra 47 perces; 10 óra 10 perces; 10 óra 10 perckor*; stb. vagy *8^ó 47^p-es; 10^ó 10^p-es; 10^ó 10^p-kor*; stb. Tömören: *8.47-es; 10.10-es; 10.10-kor*; stb. vagy *nyolc-negyvenhetes; tíz-tíz-es; tíz-tízkor*; stb.

A helyesbítést viszont szembeállíthatjuk azzal az esettel, amely megtévesztette a fogalmazót: *Tegnap egyszerre nyolc negyvenhetes buszt vontak ki a forgalomból*.

Rövidítések, jelek

Zrínyi Miklós...

H.: A mai intézménynevek gyakori utótagja a *Zrt.* Ez a mozaikszó a Szótárból címszóként is hiányzik. Az Osiris-kiadványnak hasznos programeleme a hasonló betűszók és szóösszevonások föloldása. A szótárkészítők figyelmébe ajánlom, hogy e tekintetben főleg a legújabbakat célszerű értelmezni, mert azok lehetnek a kevésbé közismertek. Kétségtelen ugyan, hogy a mozaikszavak értelmezése ennek a kiadványnak nem lehet alapföldadata, az azonban rá tartozik, hogy megválaszolja: hogyan írjuk le a hallott [zéérté]-féléket.

Jelölések...

→ ...*kettős virgula* után: összetételi, illetve szókapcsolati utalók (423).

Vajon a Szótár egyes szócikkeiben világosan fölismerhető-e, hogy melyik nyíl utal összetételre, és melyik szókapcsolatra? Egyébként ugyanis előfordulhat, hogy semmit nem ér a jel, sőt csökkenti a Szótár használhatóságát is.

A szókapcsolat és az összetétel közötti különbség helyileg is alapvető fontosságú lenne, ezért az egyes szócikkekben talán nem egyformán kellett volna jelölni az eleve megkülönböztetendő két ortográfiai kategóriát? Már azért sem, mert időnként a kettő közül bármelyik hiányozhat. (Ha jól értettem a jelmagyarázatot.)

Térköz

A szóköz...

„Szóközt kell hagyni... a zárójelek és idézőjelek közé foglalt közlési egységek előtt és után... stb.” (302).

Szóköz nem mindig előzi meg, s nem is mindig követi a zárójelet, de az idézőjelet sem. Például: *A Tárgymutató (föl)használása; Mindig csak a „bánom is én”-t hallom.* Továbbá néha nem kell szóköz a zárójel előtt: *„(Mindenekelőtt...), illetve az idézőjel előtt: („Mindenekelőtt...)*

Sőt a gondolatjelet sem mindig követi szóköz; például akkor sem, ha a mondatba közvetlenül vessző, pontosvessző, kettőspont előtt ékeltünk közbe szövegrészt gondolatjelpárral: – *Mit gondolsz – fordult hozzám, mielőtt becsöngettet –, itthon vannak még?*

A bekezdés...

„Ilyenkor, minthogy a megfelelő tagolást a nagyobb térköz adja, a bekezdések első sorai nem szükségszerűen kezdődnek beljebb” (302).

Föltételezhetjük, hogy ezt akarhatta írni a szerző: A sorközzel is tagolt szövegben [...] egy-egy bekezdés első sora nem szükségszerűen kezdődik beljebb. – Ezzel nyilván azt is sugallaná, hogy az ilyen szövegtagolási egységet ettől függetlenül még továbbra is *bekezdésnek* nevezzük.

Csakhogy ez a tanács máris képzavart okozott. A szövegtagolás formai gyakorlatában a bekezdés eleve a tagolt szöveg egy-egy ilyen egységét jelenti, de csakis úgy, hogy e szövegszakasz első sorát (és mondatát) a lapszéltől, sőt a margótól is beljebb kezdjük. Vagyis egy-egy szövegszakaszban csak az első sort kezdjük beljebb, mint ahogyan a szakasz többi sora kezdődik.

Tehát a tagolt szövegben nemcsak az első egységnek az első soráról van szó, hanem a szöveg belsejében minden hasonló egység első soráról, vagyis amikor a szövegben új tartalmi fordulat kezdődik. Ezért is nevezzük az előző utániakat *új bekezdésnek*.

Aki tehát a szövegtagolódást elterjedten jelölő beljebb kezdést sorköznöveléssel akarja helyettesíteni, az ezt bátran megetheti, hiszen ez a gyakorlat szintén megvan már jó ideje (ha kezdettől fogva egy kissé eltérő stílusértékkel és műfaji szereppel is). Az így keletkezett szövegtagolási egyseget azonban nincs miért szintén *bekezdésnek* neveznünk. Megvan a világos okunk arra, hogy ezt a képzavart elkerüljük. (Igaz ugyan, hogy a *fölkelő akkor is maradhat fölkelő, amikor lefekszik*, de az is kétségtelen, hogy minden szabályban első helyre való az egyértelműség.) A könyvnek, szerintem, lényegében ugyanez az álláspontja, csak hogy az idézett helyen a megfogalmazáson igazítani kellene.

Hiányzó szabály

Rajna-vidék–Pfalz... Rajna-vidék–pfalzi

Nyilván nem nehéz fölismernünk, hogy ebben az összetételei alakulatban (1219) nem valamitől valamedig viszony jelöléséről van szó, hanem sima mellérendelt viszonyú összetételről. (Éppúgy, mint ezekben: *Baden-Württemberg, Bosznia-Hercegovina, Hajdú-Biharba*, s hasonlóképpen bizonyos típusú közsavak esetében is: *fekete-fehériben, piros-fehér-zöldre, Szabadka szerb-magyar-bunyevác lakossága*.) Vagyis a főnti példában két egyesített terület összevont állandó megnevezésének írásmódjáról: *Rajna-vidék + Pfalz*. Az ilyen összevonást pedig – az AkH¹¹ szerint – sem alapformájában, sem melléknévi származékában nem nagyköötőjellel jelöljük, hanem kötőjellel.

A szabályzat alapján elkészített Magyar helyesírási szótárban egyfajta írásmóddal (*Rajna-vidék-Pfalz*) szerepel ugyan az adott példa alapformája, de mint némely más esetben is, a főnti altípus írásmódja „szabálytalan”, azaz a rendszerben nincsen rá vonatkozó szabály. Sem az AkH¹¹-ben, sem A földrajzi nevek írásmódja (1998) című füzetben.

Hogy a szabály hiányzását vagy meglétét könnyebben fölismerhessük, határozzuk meg az altípust. Főtipusnak ezt az összetételt tekintem: tulajdonnév + tulajdonnév, azaz: *Kál-Kápolna, Hajdú-Bihar, Bosznia-Hercegovina, Elzász-Lotaringia*. Egyik altípusnak pedig azt az összetételei alakulatot, amelyben a tulajdonnévi elő- vagy utótag nem egyelemű, illetve egyik sem az, hanem egybeírt vagy kötőjeles többelemű tulajdonnév (itt az előtag: *Rajna-vidék*). A német *Rheinland-Pfalz* magyar megfelelőjéről van szó, tehát a főnti példa nem idegen földrajzi név. Erre a problémára ezért nem *Az idegen írásmód szerinti írás* című alfejezetben (AkH¹¹ 85. oldal) keressük az esetleges választ, hanem az előzőben. Az adott német földrajzi név magyar megfelelője pedig: összetett földrajzi név, amelynek második összetevője egyelemű tulajdonnév. Első összetevője, azaz előtagja szintén tulajdonnév, de az a magyar megfelelőben már nem egyelemű, s nem is egybeírt többelemű. Ez utóbbinak belső, kötőjellel kapcsolt utótagja földrajzi közszó. Az adott összetett földrajzi név vizsgálata folyamán két kérdés merült föl.

Az egyik probléma: Ezzel az összetételei alakulattal és az általa képviselt jelenséggel kapcsolatban mit tanácsol az AkH¹¹ (a továbbiakban: **A**), valamint a Magyar helyesírási szótár (**B**)? Alkérdésként pedig: Mit mond róla (vagy legalább a főtípusról) A földrajzi nevek írásmódja (**C**)? S végül: Mit mond mindezekről a Laczkó–Mártonfi-kézikönyv (**D**)?

A másik probléma: Az 1954-ben már nagyrészt időtállóan igen jól kidolgozott szabálynak hogyan kellene majd átfogóan és rendezett szemléltető példák révén is szólania a nagyköötjel használatáról?

Az említett forrásokban az első kérdésre vonatkozólag ezt találtam:

A

176. b: *János-dűlő, János-dűlői* (vö. *Rajna-vidék, Rajna-vidéki*).

177. b: Ha egy földrajzi név utótagja (egyelemű vagy egybeírt többelemű) tulajdonnév, előtagja pedig (egyelemű vagy egybeírt többelemű) [...] tulajdonnév, az alkotó tagokat kötőjellel kapcsoljuk össze Például: *Győr-Moson-Sopron (megye), győr-moson-soproni; Bödd-Bakod (terület), bödd-bakodi*.

181.: *Jász-Nagykun-Szolnok megye, Jász-Nagykun-Szolnok megyei*.

A Szótárban: *Rajna-vidék, Rajna-vidéki; Bosznia-Hercegovina, bosznia-hercegovinai; bácskiskuni; hajdú-bihari; szabolcs-szatmári*.

B

Baden-Württemberg, baden-württembergi; Bissau-Guinea, bissau-guineai; Bosznia-Hercegovina, bosznia-hercegovinai; Elzász-Lotaringia, elzász-lotaringiai; Észak-Rajna-Vesztfália, észak-rajna-vesztfáliai; Mecklenburg-Elő-Pomeránia, mecklenburg-elő-pomerániai; Rajna-vidék-Pfalz; Schleswig-Holstein, schleswig-holsteini.

C

Az együtt használt, de önállóan is élő földrajzi neveket, ha nem valamitől valamедdig viszonyt fejeznek ki, kötőjellel kapcsoljuk össze (3.18). Például: *Csepreg-Nyugati-dűlő, csepreg-nyugati-dűlői; Kál-Kápolna, kál-kápolnai; Nyeste-Nyárs-patak, nyeste-nyárs-pataki*.

D

„Az együtt használt, de önállóan is élő földrajzi neveket, ha nem valamitől valamедdig viszonyt fejeznek ki, kötőjellel kell összekapcsolni” (201). *Csepreg-Nyugati-dűlő, csepreg-nyugati-dűlői; Kál-Kápolna, kál-kápolnai*.

Kötőjeles és különírt földrajzi nevek összetételei előtagként (203): *Duna-kanyar-látkép; Elzász-Lotaringia-vita; Notre-Dame-torony; Budapest-Bécs-autópálya; Magyarország–Franciaország-mérkőzés; Szerbia–Horvátország-konfliktus*.

A Szótárban: *Baden-Württemberg, baden-württembergi; Bosznia-Hercegovina, bosznia-hercegovinai; Elzász-Lotaringia, elzász-lotaringiai; Győr-Moson-Sopron megye, Győr-Moson-Sopron megyei; Hajdú-Bihar megye, Hajdú-Bihar megyei; Schleswig-Holstein, schleswig-holsteini; Észak-Rajna-Vesztfália, észak-rajna-vesztfáliai; Rajna-vidék-Pfalz, Rajna-vidék-pfalzi*.

Mindenekelőtt a **D** forrás 208. oldaláról kiemelt példákkal kapcsolatban jegyezném meg, hogy egyik csoportjukban sem látok problémát. (Nem a szótárbeliéről van szó!) Az első csoport példáiban két kötőjeles szóviszony van jelölve. A második csoport mindhárom példájában közsói utótag kötőjellel kapcsolódik olyan előtaghoz, amely már nem egyszerű szó, hanem magában is összetett: itt két tulajdonnevet nagyköjtőjel fűz össze.

Az összetett előtagokban a nagyköjtőjel háromféle szóviszonyt jelöl:

- (1) valamitől valamедdig,
- (2) partnerség (játzmában),
- (3) valamint szembenállás államok között.

A vizsgált kiadvány szótári részéből vett példák szintén két csoportot alkotnak. Ezek megoszlása azonban kategóriaértelmezési ellentmondásra vall: mellérendelő sima összetétel (összevonás) mind a nyolc példa, csak hogy itt a második csoportot alkotó utolsó kettőben ezt a mellérendeltséget nagyköjtőjellel próbálták kifejezni. Ezért teszem föl a kérdést: Vajon a **D** szerzői tudatosan végeztek

kétféle helyesírási értelmezést a mellérendelő összetételek főnti altípusaival kapcsolatban, és vajon ezt tudatosan hagyták megokolatlanul? (Persze, az egész könyvet nem volt időm átnézni, tehát elkerülhette a figyelmem az, amit az utóbbi kérdésben – föltételesem – hiányolok.)

Előrebocsátva: Azt megfogalmazott szabály nélkül is állíthatjuk, hogy ha a *Baden-Württemberg* és a *Schleswig-Holstein* összevont (egyesített) földrajzi nevek jelölés módja kötőjeles lehetett, akkor a *Rajna-vidék-Pfalz* és az *Észak-Rajna-Vesztfália* esetében sincs ok a nagykötőjeli alkalmazására.

A négy forrás (A–D) adatai alapján láthatjuk, hogy tanács (= szabály) az adott (tulajdonnévi kötőjeles előtagú) altípus írásmódjára vonatkozólag az A–C-ben nem szerepel, hanem csak az egyelemű vagy egybeírt, tulajdonnévi előtagú altípusra (*Kál-Kápolna*), míg a kötőjeles utótag már nem is tulajdonnévi, hanem közszói (*Csepreg-Nyugati-dűlő* stb.), nem beszélve arról, hogy a tulajdonnévi utótag is, a közszói is lehet többféle. Vagyis főnti témánk szabályozatlan altípusról szól.

A B az itt tárgyalt – szócikk nélküli – címszót (*Rajna-vidék-Pfalz*), a szócikkese többiekkel együtt, kötőjellel(!) hozza, noha írásmódjukat szabály nem támasztja alá. Nem valószínű mégsem, hogy az MHSz. szerzői éppen ezért hagyták el a tárgyalt típus melléknévi formáját, hiszen *Észak-Rajna-Vesztfália* és *Mecklenburg-Elő-Pomeránia* már szócikkkel szerepel a szótárban éppúgy, mint a nem kötőjeles elő- vagy utótagú többi altípus (*Schleswig-Holstein* stb.). Igaz viszont, hogy mindhárman más-más altípust képviselnek.

Mindebből azonban nem következik az, hogy a D elfogadhatóan meg is oldotta a problémát, vagyis hogy a nagykötőjeles írásmód indokolt lenne. S nemcsak azért, mert Laczkó–Mártonfi ezt írja: „A nagykötőjel mindig alkalmi mellérendelő szerkezetet jelöl, nem valódi összetételt” (343). A vizsgált példa és altípusa ugyanis nem alkalmi szerkezet, hanem valódi összetétel, éppannyira, mint a *Bosznia-Hercegovina*, a *Bissau-Guinea*, a *Baden-Württemberg*, a *Hajdú-Bihar* stb., vagyis mint az utóbbiak, amelyeket a D sem nagykötőjellel hoz.

„Mondatainkban a szavak nagy többségükben alkalmi szókapcsolatok tagjaiként kerülnek egymás mellé. Ilyenkor különírjuk őket: *szilárd jellem*... **Egybeírjuk viszont az összetett szavakat.** Ezek többféleképpen keletkezhetnek... Például a *víziló* vízben élő állat, de nem ló... A *szóbeszéd* is más, mint a *szó* és a *beszéd*... Nemegyszer jelentésváltozás nélküli szókapcsolatokat is egybeírunk; ezért például a *jókedv* szót is **összetételnek tekintjük.**” (AkH¹¹ 95. – A kiemelés éntőlem ered. Á. M.). Alkalmi kapcsolat: *gyors írás* [sebes írás], (*veszélyt*) *jelző lámpa*, *földön futó (bogár)* (uo.). „A mellérendelő szókapcsolatok és összetételek tagjai egyenrangúak... A csak alkalmilag egymás mellé kerülő egynemű (halmozott) mondatrészeket vesszővel választjuk el egymástól... Ha az egymásnak mellérendelt tagok együttese már mást jelent, mint azok külön-külön [...] akkor az összetétel még laza, ezért elemeit kötőjellel kapcsoljuk össze: *süt-főz, sütnek-főznek... többé-kevésbé...*” (AkH¹¹ 100.).

Az egybeírás, továbbá a tagok kötőjeles, illetve nagykötőjeles összefűzése nem az összetétel alkalmiságától vagy állandóságától függ, hanem attól, hogy az elő- és az utótag közötti viszony mennyire szoros vagy laza. Ez azonban nem gyakorisági, hanem grammatikai tulajdonsága az összetétel nyelvi kohéziójának. Mivel azonban az írásmód jórészt megegyezés dolga, ez sem általánosítható. Megegyezés, de lényeges, hogy folyton és tudatosan elvszerű megállapodásra törekedjünk. Elsősorban az alkalmazhatóság s az elsajátíthatóság végett. Az elvszerűtlen megállapodás is válhat ugyan helyesírási szabállyá – ilyen volt többek között a *Nagy Októberi Forradalom* és a *Nagy Honvédő Háború* kivételessége –, de az ilyesmi rendszerint gátolni szokta az írásrendszer általános elsajátítását.

Csak emlékeztetek: a mondatban a különírt szavak között sem egyformán szoros az összefüggés foka. Gondoljunk csak ezekre: névelő, igeikötő, névutó; minőségjelző, értelmező; tárgy, birtokos jelző; határozó. Mindegyik más módon (többek között más szórendi kötöttséggel) és más szorossági fokon kapcsolódik alaptagjához. Például a névelő sajátosan: közbeengedi a minőség- és a mennyiségjelzőt; a minőség- és a mennyiségjelző igen szorosan; a határozó meg egészen lazán.

Az alkalmiság tehát nem a grammatikai-ortográfiai viszonytól függ. Ezt könyvünkben egy

másik helyen Laczkó–Mártonfi is jelzi. Alkalmi viszonyban áll például a *mérkőző* felek vagy a *vitázó* partnerek neve, vagy a *találkozó* személyeké. Illetve alkalmiak lehetnek a határértékek például ebben: *Nyitva: 8–14*. De már emebben nem alkalmi a viszony: *Duna–Tisza köze, Duna–Tisza-csatorna; 2-3 perc alatt; stb.*)

Az egyébként nem alaptalanul említett lazaság vagy szorosság fokáról azt mondhatnánk, hogy az többek között tárgyi szemantikai függőségű, mégpedig akár magyktőjeles, akár kötőjeles vagy egybeírt(!) összetételről van is szó. Helyesírási szempontból a két írásjel (ill. a három írásmód) alkalmazásában a jelölt viszonyok közötti grammatikai és egyéb viszonyok faja, minősége lehet a meghatározó. Ennek alapján például a valamitől valameddig viszony, illetve a vagylagosság és a megközelítő értékhatár jelölésének a megkülönböztetése általában világos és közérthető. Például: *8–10 méter, 8–11 m* így írva valamitől valameddig viszonyt jelöl; más típusú (vagylagos, ill. megközelítő mennyiségi) viszonyt jelölve pedig: *8-10 méter, 20-25 m*.

A **C** példából főntebb kiemeltem mindössze kettőt (3.18). Látjuk, ezekben az utótag kötőjeles, de az mindkettőben közszoí megnevezés, nem pedig tulajdonnévi, az előtag ugyanakkor egyelemű tulajdonnév. Ez az altípus tehát két mozzanatban is eltér a *Rheinland-Pfalz* magyar megfelelőjének szerkezetétől.

A főtípus szabályának megfogalmazásakor majd arra kellene törekedni, hogy a főszabály a később fölbukkanó altípusokra is alkalmazható lehessen. A típusba kétségtelenül beletartozik a fordított névelemrendű altípus is: egyelemű vagy egybeírt tulajdonnévi előtag + többelemű, kötőjeles tulajdonnévi utótag.

Az adott altípus (és főtípusa!) nagykötojeles írásmódjának jelenleg két ok is ellene szól. Amint főntebb láthattuk, két altípus mellérendelt viszonyú tagjainak összevont jelölésére az **A 177. b** szabálya kötőjeles írásmódot ajánl. E szabály egyelemű vagy egybeírt előtagú altípusa viszont – aligha vitathatóan – ugyanahhoz a főtípushoz tartozik, mint a kötőjeles; s ezt a szemléletet tükrözi is a **B** erre vonatkozó (kissé hiányos) példaanyaga is: *Baden-Württemberg; Schleswig-Holstein; Mecklenburg-Elő-Pomeránia* – illetve: *Észak-Rajna-Vesztfália; Rajna-vidék-Pfalz*.

Márpedig, mint korábban láthattuk, a **D** az utóbbi kettőben (és csak azokban) nagykötojelet alkalmaz. A **C** viszont – az előtag altípusára (szerkezetére) nem is utalva(!) – a kötőjeles írásmódot ilyen föltételhez köti, pontosabban így okolja meg: ha az összetevők „nem valamitől valameddig viszonyt fejeznek ki”. Nos, a *Rajna-vidék-Pfalz* nem valamitől valameddig viszonyt jelöl, hanem egymásmellettiséget, akárcsak a *Baden-Württemberg* és a *Hajdú-Bihar*.

Természetesen, új szabályozás esetén – megfelelő szintű megállapodással, világosan megfogalmazott szabályban – a nagykötojeles (vagy akár egy harmadik) megoldást bármire ki lehetne terjeszteni, de az esetben vele megosztani a főtípus jelölését, ahogyan ezt a **D** példák szemléltetik, nem lenne elvszerű és szerencsés megoldás. Nem is beszélve a mellérendelt viszonyú (kötőjeles) összetételek általános jellegéről – szemben a nagykötojeles sajátos kategóriacsoporttal, mint amilyen a valamitől valameddig viszony jelölése, valamint a szembeállító vagy kölcsönös, párhuzamos viszonyé stb.

A főntiek alapján úgy vélem, hogy a vizsgált altípusnak (az egész típus keretében maradvá) jelenleg talán ez lenne a helyes és elvszerű írásmódja:

Rajna-vidék-Pfalz, Rajna-vidék-pfalzi;

Észak-Rajna-Vesztfália, észak-rajna-vesztfáliai;

Mecklenburg-Elő-Pomeránia, mecklenburg-elő-pomerániai.

Ennél lényegesebb azonban, hogy a Helyesírási Bizottság – írásrendszerünk egysége és elvszerűsége szellemében, valamint a szabály alkalmazhatósága érdekében – végezze majd el a tulajdonnév + tulajdonnév típushoz tartozó valamennyi altípus írásmódjának összehangolt rendezését, és ezt

foglalmazza meg egyértelmű és átfogóan szemléltetett szabályban. Mert két altípuson bemutatva jelenleg ez a tarkaság látható a gyakorlatban:

Magyar helyesírási szótár	<i>Rajna-vidék-Pfalz, Baden-Württemberg</i>
Laczkó–Mártonfi: Helyesírás	<i>Rajna-vidék-Pfalz, Baden-Württemberg</i>
Cartographia: Földrajzi világtatlasz	<i>Rajna-vidék-Pfalz, Baden-Württemberg</i>

A nagyköötjel-használat szabályozására 1954-ben, mint följebb már említettem, az AkH¹⁰ már adott alapvető megoldást, s ez nagy részében jól be is vált. Azóta érintette vagy foglalkozott vele elsősorban az AkH¹¹ s többek között A földrajzi nevek írásmódja című füzet, valamint az Osiris-kiadvány, de az ügy – a közben elmúlt ötvenöt év alatt – nem jutott el átfogó, világosan és alkalmazhatóan rendezett szabályozásig.

Az új és még kissé rendezetlen szerepű írásjel használatáról – a vele kapcsolatos szabályok elvszerű megfogalmazásának és szemléltetésének elégtelensége ellenére is – az **A (263.)** és még inkább a **D (353)** bő és zömmel jó tájékoztatást ad. Az átfogó és elvszerű megfogalmazás hézagossága, valamint a típusok és az altípusok szemléltetésének *stb.*-vel való „pótlás”-a azonban a címzettet rögtönzésre, ötletelésre készítheti, illetve tanácsstalanságban hagyja.

Mivel a nagyköötjel ismertetésének, de főleg alkalmazásának többféle változata, zavarja és homálya van a gyakorlatban – láthatunk tizenvalahány sorral följebb –, a kérdés és az egyéb szabályzati problémák rendezése végett a Helyesírási Bizottságnak az érvényben levő szabályzatból kellene kiindulnia (AKH¹¹), valamint az eddig legalaposabb szakmunkából (Laczkó–Mártonfi: *Helyesírás*), és eljutnia a magyar írásrendszer elvein és logikáján alapuló, alkalmazható szabályzatig. Mindenekelőtt csökkenteni kellene a szabályszövegek homályát, valamint kizárni az ellentmondásokat, a nem ortográfiai szempontokat, a kivételeket és a nagyobb hézagokat.

A témánkban észlelt hézagot és homályt nem konkrét szabálytartalom sugallásával próbálom korrigálni, hanem a hézagra, illetve a szabályként tanácsolt tartalom nem ortográfiai voltára rámutatva szeretném szorgalmazni, hogy, a Helyesírási Bizottság majd – illetékességével élve – megfelelő módon dolgozza ki a szükséges szabályokat, és hozza meg döntéseit, általánosságban pedig a szabályzat 12. kiadásának előkészítésekor átfogóan ellenőrizze a szabályok tartalmát, megfogalmazását, és növelje alkalmazhatóságukat. A szabálytartalom átfogó fölismerését már az is jelentősen megkönnyíti, ha a példák a szabályozott jelenségnek nem bizonyos eseteit szemléltetik, hanem lehetőleg egy-egy altípusát. Természetesen, nem kevésbé fontos, hogy ugyanakkor a szó-tárban minden címszóval és szócikkbeli példával megjelenített írásmód mögött (az analógia végett) a szabályzatban létezzen világosan megfogalmazott szabály is.

A források elérhetősége folytán nincs szükség arra, hogy itt ismertessem a nagyköötjellel érintett valamennyi ortográfiai kategóriát, amelyeket néha valójában csak példák sejtetnek, de írásmódjuk elvét néha még a konkrét példa sem sejteti (AkH¹⁰ **259.**: *Cseh–Morva-hegyvidék, Zala–Somogyi-dombság*; AkH¹¹ **179.**: *Cseh–Morva-dombság, Zala–Somogyi-határárok*).

Ha időnként említék is konkrét megoldási lehetőség(ek)et, általam jobbnak vélt megoldást, javaslatom igazi tárgya nem az, hogy mit jelöljünk nagyköötjellel, hanem hogy átfogó szakmai elemzést és vitát követően a Helyesírási Bizottság állapodjon meg a nagyköötjel használatának a magyar írástudó nagyközönség által is érthető és alkalmazható szabályaiban, mégpedig az AkH¹¹ szellemében. Ha ugyanis annak szellemétől (nem akarva is) eltérnénk, akkor könnyen az egész rendszert bolygatnánk meg, és akkor maga a rendszer is alapos vizsgálatra szorulhatna. Nehogy ez a részkérdés logikai és hitelességi kárt okozzon benne (átfedést, újabb ellentmondásokat idézzen elő, és az alkalmazhatóság további csökkenését).

A (szabályfélével tanácsolt) nagyköötjel eddigi alkalmazásában domináns szempont a valamitől valameddig viszony jelölése térben, időben, határértékben. Ilyenekre gondolok:

Duna–Tisza köze
Tisza–Maros szöve
Rajna–Majna–Duna-csatorna
a VI–IX. emeleten
1–5. kerület
Lásd 213–22. oldal
a 9–14. sor kivételével
a Magyar Nagylexikon III–VII. kötetét
a budapest–bécsi gyorsal
a moszkva–New York-i légiúton
az isztambul–bukaresti útszakaszon
a San Francisco–bostoni járatokat
a lisszabon–Rio de Janeiro-i útitervünkről
a Buenos Aires–Port of Spain-i hajóút
a tel-aviv–újdelhi–Kuala Lumpur-i repülőút
a IX–XIII. századból

az 1914–18-as világháború
Kovács Péter (1938–2007)
35–50-éves korban
a tavaszi–ősz hónapokban
május–szeptemberi időszak
hétfő–csütörtöki menetrend
Nyitva: 8–12^ó
Fogadás: 11.30–13.00
a jan. 7–23-ai hadjáratban
Táborozás: aug. 25. – szept. 16.
júl. 25–29. vagy: július 25–29-e
szünetel: f. hó 5. – f. hó 18.
vagy: szünetel: f. hó 5–18.
a Balaton vize 21–24°-os (vagy: 21–24 °C-os)
az V–VIII.-osokra vonatkozó
súlya 6–8,5 kg-nyi lehet

A nagykötőjeles kapcsolás alkalmas lehet néhány más fogalomviszony jelölésére is. Ezek az imént szemléltetett (térbeli, időbeli vagy mennyiségi) valamitől valameddig viszonytal rokon típusok. Ilyen a szembenállás, a kölcsönösség és a párhuzam. Például:

brazil–japán mérkőzés
Széchenyi–Kossuth-vita
iráni–iráki háború
spanyol–baszk érdeklentét
budapest–pozsonyi levélváltás
washington–pekingi versengés

angol–amerikai–német frontvonal
szerb–albán konfliktus
zöld–piros jelváltás
magyar–lengyel barátság
hun–avar rokonság

Az együttműködés-féle viszony is tekinthető rokon kategóriának, de ezt a szabályban világosan meg is kellene majd fogalmazni, sőt szemléltetni is nyomban

Chuchill–Sztalin–Roosevelt-találkozó
Laczkó–Mártonfi: Helyesírás és: a Laczkó–Mártonfi-féle alaposág
Gay–Lussac-törvény vagy: a Gay–Lussac-féle törvény
Bartók–Kodály-gyűjtés
budapest–brüsszeli diplomáciafolyamat

Nos, egyelőre három helyesírási kategória főtípusát neveztük meg:

- (1) a mellérendelő sima összevonással keletkezett összetételét,
- (2) a határértékekkel jelölt térbeli, időbeli és mennyiségi valamitől valameddig viszonyt,

- (3) valamint harmadikként az ezektől eltérő szembenállási, kölcsönösségi, párhuzamossági és együttműködésféle mellérendelő viszonyt.

A sima mellérendeltséggel, pontosabban a sima összevonással szembe is állíthatjuk a másodikat és a harmadikat, s azonnal látjuk, hogy a jelölésmód megkülönböztetése indokolt. A három főtípus közül, persze, bármelyik szerepelhet intézménynév vagy földrajzi név elemeként is:

<i>Hajdú-Bihar megye</i>	<i>Duna–Tisza köze, Duna–Tisza Közi Tájház</i>
<i>Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat</i>	<i>Rajna–Majna-csatorna</i>
(de: <i>Hajdú-bihari Néprajzi Múzeum</i>)	(de: <i>rajna–majnai hajókirándulás</i>)
<i>Baden-Württemberg</i>	<i>Magyar–japán Baráti Társaság</i>
<i>a település vallon-flamand lakossága</i>	<i>Zala–somogyi-határárok</i>
<i>magyar-lengyel lovasezred</i>	<i>vallon–flamand ellentétek</i>
<i>hun-avar lelettár</i>	<i>magyar-lengyel barátság, magyar-lengyel határ</i>
	<i>hun-avar rokonság</i>

A harmadik kategória földrajzi és intézménynévként egyaránt vehet föl írásmódbeli problémát (lásd AkH¹¹ 263. a), mégpedig olyant, amelyet nem volt célszerű megkerülnie a szabályzat 179. és 187. pontjának. Persze, ezek csakis külön alponban térhetek volna ki ezekre, s csakis a főszabályok megfelelő módosításával. Csakhogy ez a kategória nincs beiktatva szabályszóveggel, sőt még említve sincs, egyetlen példával sem. Sajnos, ezt a hiányt a 263. a sem pótolja. A szabályozásbeli mulasztást és zavart nem szüntethette meg a szabályzat szótári részében címszóként megismételt *Magyar–Finn Társaság* megnevezés, sem akárhány hasonló „ejtőernyős” példa. Noha az utóbbi a megfogalmazott szabályt akkor sem pótolhatta volna, ha az alkalmazott írásmód már magában nem lenne problematikus.

A *baráti társaság* jelzője összetett melléknév, és a *magyar-lengyel barátság* szerkezet előtagjával azonos grammatikai értékű. Ebből helyesírási rendszerünk szellemében a megnevezésnek és melléknévi származékának ez a formája következne:

Magyar–finn Társaság, magyar–finn társaságbeli vagy társasági
Magyar–japán Baráti Társaság, magyar–japán baráti társaságbeli
Cseh–morva-dombság, cseh–morva-dombsági
 Vö.
Bissau-guineai Köztársaság, bissau-guineai köztársaságbeli
Szaúd-arábiai Királyság, szaúd-arábiai királyságbeli
Dél-budai Vendéglátó Vállalat, dél-budai vendéglátó vállalati

Amint látjuk, az Osiris-kiadványbeli úgynevezett főszabály (216) – amely arról szól, hogy az intézménynév „minden egyes különírt eleme nagykezdőbetűs”, arról azonban nem, hogy a nem különírt névelemeket mikor és mért kezdjük mégis nagybetűvel – két döntő okból sem alkalmazható. Az AkH¹¹ említett szabályai e tekintetben szintén alkalmazhatatlanok és elvszerűtlenek.

Itt külön is említenem kell a *Magyar–Finn Társaság*ot is (AkH¹¹ 263. < *Magyar–Szovjet Baráti Társaság*, AkH¹⁰ 407.) A megnevezés előtagja a *magyar–finn* jelző, utótagja a *társaság* közszó. Vö. *magyar-lengyel barátság*, *angol-francia háborúk*; *dél-afrikai rokon* > *Dél-afrikai Köztársaság*, *észak-atlanti hajóutak* > *Észak-atlanti-áramlás*, *kelet-indiai utazás* > *Kelet-indiai Társaság*, *nyugat-magyarországi városok* > *Nyugat-magyarországi-peremvidék*, *dél-budai utcák* > *Dél-budai Vendéglátó Vállalat*.

Hogyan is szól az intézménynevek írásmódjának főszabálya? „Az intézménynevek – néhány esetet nem számítva – több szóból állnak. Ezek összetartozását, a név kezdetét és végét az alkotó-

elemek nagykezdőbetűs írása jelzi. A világos főszabályon kívül...” stb. (AkH¹¹ 186.). Sajnos, nyomban észrevehetjük, hogy ez sem nem világos, sem nem főszabály. De a következő szabálypontot (187.) már tekinthetjük főszabálynak, és viszonylag világosnak is. Ez azt mondja: „A hivatalok, társadalmi szervezetek... és hasonlók többemű hivatalos és cégszerű nevében – az *és* kötőszó, valamint a névelők kivételével – minden tagot nagybetűvel kezdünk.”

Mivel azonban az egyébként változatos és igen jó 14 „hivatalos és cégszerű” névpélda között egyetlen nagykezdőjeles sincsen, a címzett nem tudhatja, hogy a szabály fogalmazója mit nevez *tag*-nak. A kötőjeles *Dél-budai Vendéglátó Vállalat* példából föltételezheti ugyan, hogy az egybeírt és a kötőjeles összetétel utótagja nem számít külön *tag*nak, és akkor már esetleg arra is következtethet, hogy az ottani szemléltetésben nem képviselt nagykezdőjeles típus megfelelő (melléknévi értékű) néveleme is egyetlen *tag*nak tekintendő (*Magyar–Finn Társaság*, AkH¹¹ 12. lenyomat 320). Csakhogy a szabálynak az lenne a lényege, hogy tartalmát ne föltételezzük, hanem érthessük és alkalmazhassuk.

Persze, olyan példa sincsen a 14 között, egyetlenegy sem, amely névelős birtokos jelzővel kezdődik, mint például *Az MTA Nyelvtudományi Intézete*. Ezért viszonylagos a valódi főszabály világossága is. Tudniillik ebből a második főszabályból meg az következik, hogy a név kezdetét néha mégsem az első elem nagykezdőbetűs írása jelzi, mivel az éppen névelő.

A Laczkó–Mártonfi-féle Helyesírás így fogalmazza meg a főszabályt: „A kötőszó és a névelő (esetleg más viszonyzó) kivételével az intézménynevek minden egyes különírt eleme nagy kezdőbetűs” (216). Itt már nem *tag*ról van szó, hanem *elem*ről, mely utóbbiban az *elem* nyilván *alkotóelem* vagy *névellem* akart lenni. Nos, akármí is a *Finn–Magyar Társaságban* a *Magyar*, az a megnevezésben különírva nincsen, mégis nagy kezdőbetűs. Tehát ez a szabály sem mindig alkalmazható, pontosabban: könnyen nem értelmezhető. Az úgynevezett főszabálytól ez a megoldás konkrét eltérést jelent, s ezt a problémát a többi szabály sem oldotta meg. Ez a gond.

Tudom, a problémát nem az Osiris-kiadvány szerzői idézték elő, de (ők is) „átörökítették”, miként az AkH¹¹ szabályzati tanácsa is már a probléma továbbítása volt 1984-ben.

Talán mégsem lesz indokolatlan megjegyezni, hogy az AkH¹¹ szótárának a most vitatott szócikke (a *Magyar–Finn Társaság* címszó alatt – vö. AkH¹⁰ 407.: *Magyar–Szovjet Baráti Társaság*) a 187. és a 263. szabálypontra utal. A 187. azonban sem a példát, sem a típust nem említi. A 263. említi a példát, de csak ennyit közöl: „Két vagy több nép (nyelv) nevének kapcsolatát nagykezdőjellel érzékeltejük” (szó szerint átvéve ezt az AkH¹⁰-ból!) – és a 179.-kel való összevetést tanácsolja. Csakhogy a 179. nem erről szól, hanem a valamitől valameddig *viszony* jelölésmódjáról. Igaz viszont, hogy azzal a szabálytartalommal valamennyire rokon ez a jelenség, de itt a 263.-ban egy szó sem esik a nép- vagy nyelvnévi mellérendelő *szóviszony* mibenlétéről. Anélkül pedig ez a tanács szabályként nem alkalmazható. És nem is helyes.

A *nép- vagy nyelvnévi szóviszonynak* ugyanis önmagában semmi köze nincs a *nagykezdőjellel*-hez. Például: *Szabadkán ma már a szerb-horvát-bosnyák réteg képezi a lakosság 70%-át.*

Viszont típusában más ortográfiai kategóriát szemléltetnek ezek a példák: *oroszcsecsen konfliktus, magyar–lengyel barátság, Bartók–Kodály-népzene-kutatás, Honvéd–Ferencváros-visszavágó.*

Az AkH¹¹ 179. (sőt már az AkH¹⁰ 259. is) más nagykezdőjeles kategóriák írásmódját szabályozza (logikusan). Kettőét. Csakhogy felemás módon: a valamitől valameddig viszonyt jól megfogalmazza, és két alponthban szemlélteti is (l. ott). A másik kategóriát azonban egyáltalán nem nevezi meg, megokolást sem ad, hanem csak szemlélteti: *Cseh–Morva-dombság*. – Az AkH¹⁰ 259. akaratlanul fölfedi a tévedést, tudniillik a *Zala–Somogyi-dombság* típust is itt „kimondottan” a valamitől valameddig viszony jelölőjeként mutatja be.

A megnevezett hiány aligha azért keletkezett, mert a fogalmazó ezt a (két példával is szemléltetett) jelenséget a főntebbivel azonos kategóriának vélte. Ám hogy a szabályzat mégis itt említi a példákat, ennek az lehet az oka, hogy gyanútlanul vette át a tizedik kiadásból. De ez most kisebb gond, mint az, hogy a jelenséget ortográfiai szempontból meg sem nevezi, az írásmód szabályát sem fogalmazza meg, s ezért a tanács szabályként lényegében alkalmazhatatlan.

A *Duna–Tisza-csatorna* és a *Duna–Tisza köze* alkategóriákban ugyanis a valamitől valameddig viszony azt jelenti, hogy nem a Dunáról, sem a Tisza folyóról van szó, hanem a kettejükét összekötő csatornáról, illetve a kettőjük közötti térségről. Ezzel szemben a *Cseh–Morva-dombság* nyilván két szomszédos térség együttesét jelöli. (Vagyis a 10. kiadás tévedésének gyanútlan átvételéről van szó.)

Témánkban külön figyelmet érdemel, ami az Osiris-kiadványban a főszabályt követően néhány sorral lejjebb olvasható (216): „A másik gyakori hiba azokban az intézménynevekben fordul elő, amelyek kötőjeles írásmódú alapelalakjukban csupa nagy kezdőbetűs földrajzi nevek melléknévképzős alakjait tartalmazzák (*közép-európai, észak-atlanti*). Ha ezek a melléknévek intézménynév részeit alkotják, csak az első elemük nagy kezdőbetűs: *Közép-európai Egyetem, Észak-atlanti Szerződés Szervezete*. Mellérendelő viszony esetében azonban nem lehet a második tagot kisbetűsíteni: *Magyar–Japán Baráti Társaság*” (a kiemelés éntölem ered, Á. M.).

A címzett magyar írástudók számára jelezni lehetett volna, hogy mit is értsünk *alkotóelemen*, illetve *összetételen*. Mondjuk, a *dél-afrikai* és a *magyar–finn* egy-egy összetett szó, azaz egy-egy alkotóelem. Akkor a *Dél-afrikai Köztársaság* és a *Magyar–finn Társaság* példákban mi is az első *alkotóelem*: a *dél-afrikai* és a *magyar–finn*, vagy pedig csupán a *dél-* és a *magyar-?* Az a „tilalom” pedig, hogy mellérendelő viszony esetében „nem lehet a második tagot kisbetűsíteni”, aligha tekinthető helyesírási szabálynak vagy tanácsnak.

A második idézetnek (aláhúzással kiemelt) harmadik mondatára reflektálva (216) mindjárt megjegyezhetjük: Mellérendelő viszony esetén (*magyar–japán, magyar–finn, magyar–lengyel, amerikai–német*) a második tagot nem is kell „kisbetűsíteni”, mert az, melléknévi elem lévén, eleve kis kezdőbetűs: melléknév. A *magyar* is, a *japán* is, a *magyar–japán* is. Az első idézetből következőleg a mellérendelő összetételnek (*magyar–japán*) az intézménynévben csak az első betűjét írjuk nagybetűvel: *Magyar–japán...* (Miként bármilyen összetételnek csak az első betűjét, hogyha az az összetétel melléknévi értékben került a megnevezésbe: *magyar–japán, dél-afrikai, északnyugati*.)

Más az eset, ha tulajdonnévi mellérendelő összetétel szerepel az intézménynév előtagjaként. Vagyis: *Duna–Tisza, Duna–Tisza-csatorna; Hajdú-Bihar, Hajdú-Bihar Megye Önkormányzata*; de: *hajdú-bihari, Hajdú-bihari Agrárszövetség; Budapest–Bécs*, de: *budapest–bécsi, Budapest–bécsi Alapítvány*.

A főntebb adott megnevezés két közszóból van alkotva: a *magyar–finn* és a *társaság* szóból. A jelzők összetettsége lehet más, mint a kötőjeles összetételeké, utótagjuk azonban (egy-egy megnevezés alakulat előtagjában) attól még nem lesz „különírt elem”, hanem a jelzőn belül megmarad melléknévi összetevőnek, mint a (kis) kötőjeles *Kelet-indiai Társaság* előtagjában az *indiai* elem. Lásd még: *magyar–finn, magyar–lengyel, osztrák–magyar; orosz–csecsen, szerb–horvát, albán–szerb; kubai–amerikai, amerikai–EU-s, MSZP–SZDSZ-es*.

A nagy kezdőbetű indokolatlan alkalmazásának esete fölmerül a *Zala–Somogyi-határárok* írásmódjában is. Vagyis a *határárok* földrajzi közszőnek az előtagja a *zala–somogyi* jelző (vö. *Észak-atlanti-áramlás*), csakhogy itt még a határfogalmak közötti viszony is új: nem valamitől valameddig, hanem a szomszédos területek határa maga. Más szóval: az egymásmellettség.

Az összetevők közötti szomszédossággal társuló határértékpár kapcsolata, vagyis az egymásmellettség sohasem lehet azonos a valamitől valameddig viszonytal, de rokon vele. Ilyenekre gondolok: *Hajdú-bihari Napló, a szabolics-szatmár-beregi falvak, Borsod-Abauj-Zemplénből, Schleswig-Holstein, Mecklenburg-Elő-Pomeránia, Rajna-vidék-Pfalz, Bosznia-Hercegovina, az 1848-49-es szabadságharc, a 2008–2009. évi tanév, a tavasz-nyár folyamán, a június-júliusi számban, a szombat-vasárnapi hétvége*.

A majdani átfogó szabálynak ezt a viszonyt is meg kellene neveznie. (L. Osiris, a szerző által is kifejtve, 353.)

A *Cseh–Morva-dombság* írásmódjához részben ismét más kifejtés kellene, legalábbis ahhoz, hogy az a *Cseh-dombság* és a *Morva-dombság* egyesített jelölésének a neve, vagy egyetlen domb-

vidéké, mely *cseh-morva* jelzővel él. Vagyis hogy nemcsak a nagy *M* okoz gondot, hanem a nagy-kötőjel is. Hogy a majdani megoldás analógiára alkalmas legyen, létező és érthető szabályszöveg kellene a példa mögé.

A „nagy *M*”-re érdemes itt külön is kitérni. Így szól ugyanis a **C** (3.39): „Ha egy földrajzi név **két vagy több önálló népnév összekapcsolódásából** és egy ehhez járuló földrajzi köznévből keletkezett, akkor a népnévi tagok közé nagyköötőjelet teszünk, a földrajzi köznevet pedig kötőjellel kapcsoljuk: *Cseh–Morva-dombság*” (a kiemelés tőlem származik, Á. M.). A magyarban(!) minden nép neve kis kezdőbetűs, kivéve, ha különírt elemekből álló államnénvből származik (például *Costa Rica-i*), és valamennyien önállóak.

A 3.39-es szabály, láthatjuk, a *Cseh–Morva-dombság* típusú földrajzi név keletkezéséről csak annyit mond, hogy ezek az önálló népnevek nagyköötőjellel összekapcsolódnak, és a földrajzi köznévről kötőjellel hozzájuk kapcsolódik. Csakhogy abból ez a forma keletkezhet: *cseh–morva-dombság*. Tudniillik a 3.39 nemhogy a nagy *M*-ről nem tesz említést, de még a nagy *Cs*-ről sem. Márpedig itt esetleg eldőlne volna, hogy a *cseh–morva* (vagy: *cseh-morva*) kapcsolatot elég-e a kezdőbetűjén (azaz csak a *Cs*-n) nagybetűzni. És hogyha itt nem elég, akkor miért nem elég? Vö. *Bissau-Guinea, bissau-guineai* > *Bissau-guineai Köztársaság; lengyel–magyar barátság* > *Lengyel–magyar Történelmi Társaság*.

Magyarul: ez a szabály is hiányzik a megformált szemléltető példa mögül, noha nyilvánvaló, hogy a szándék megvolt.

Fontos nem hagynunk figyelmen kívül, hogy az utótag kezdőbetűjének típusát a komponensek közötti alá- vagy mellérendelő viszony nem határozza meg, hanem csak az, hogy az utótag melléknévi vagy tulajdonnévi értékben van jelen. Márpedig a *kelet-indiai, hajdú-bihari, piros-fehér-zöld* s a *magyar–japán, zala–somogyi, cseh–morva, május–szeptemberi* összetételek szófaji értéke egyaránt melléknévi, és belső utótagjuk kezdőbetűjén nincs miért változtatnunk az intézménynévben sem.

Az ajánlható írásmód ezért csakis így felelhetne meg az úgynevezett főszabálynak: *Magyar–finn Társaság, Osztrák–magyar Monarchia, León–kasztíliai Királyság, Zala–somogyi-határarok, Parád–recski-medence, Magyar–japán Baráti Társaság, de: Duna–Tisza köze, Duna–Tisza-csatorna*.

Az írásmód bármelyik kódja mögött lennie kell konkrét ortográfiai tartalomnak is, ha azt akarjuk, hogy az a mód bizonyos szabályt tükrözzön, valamint hogy megjegyezhető és (más példákra is!) alkalmazható legyen. Olyan sajátos tartalomnak, amely nem azonos egy másik kód mögötti tartalommal. – Nos, itt közelemből a nagyköötőjel is. A *Magyar–finn Társaság* nem *magyar társaság* meg *finn társaság* együttese, sem pedig magyarokból és finnekből álló kirándulócsoporthoz vagy lakossághoz, hanem olyan szervezet, amelyben magyaroknak és finneknek egymás iránti, tehát a másik csoportbeliek anyanyelve és anyanyelvűsége vagy egymás történelme, őstörténete, kultúrája iránti érdeklődése képezi a fő tevékenység tárgyát. De az ilyenekben gyakori a közös eredet kutatása, illetve a közös érdekek ápolása is. Amazt a vegyes csoportot tehát csakis *magyar–finn társaságnak* írhatnánk, míg ez lehetne: *magyar–finn kutatások, Magyar–finn Társaság*.

Hasonlóképpen konkrét ortográfiai tartalom rejlik a *magyar–német szótár* összetett jelzője mögött: nem két szóhalmazról szól, hanem egyetlen halmazról, melyben egy-egy magyar szót a német megfelelővel értelmez, azaz tesz érthetővé a szótárszerkesztő. Ugyanakkor a *magyar–német szakos* szó szerkezet jelzője mögött nem ez az ortográfiai tartalom áll, hanem ugyanaz, mint e szerkezetek előtagjában: *magyar-történelem szakos kollégám, történelem-földrajz szakot végzett, matematika-fizika szakra jelentkeztem, ének-rajz szakosként dolgozom, biológia-kémia szakost keresetek*.

A kötőjel két oldalán álló összetevők nem pólusok (nem határfogalomként szerepelnek), hanem egymástól független témakörök jelölői, az összetétel: heterogén fogalmak alkalmi társítása. A *magyar–német szak* esetében a magyar nyelv tanításának szaktudománya az egyik, a másik meg

a német nyelv. Van, aki mindkét (külön) képesítéssel rendelkezik, vagy akár többel is. Viszony, rendeltetésbeli összefüggés a kettő között általában nincs: bármelyik létezik a másik nélkül.

A szakok halmazát (együttlétét) úgy-valahogy kellene fölfognunk, mint egy konkrét térség lakosságát, amely, mondjuk, *magyar-német* (magyar meg német), vagyis vannak benne magyar ajkú emberek, és vannak német ajkúak. A témához visszatérve, úgy is mondhatnánk: a két (vagy több) elem ez utóbbi összetételben egyesítés nélküli egymás mellé rendeltségben áll (néha egyetemi szakpárosításban), s így jelöljük: *magyar-német szakos* (vagy *magyar, német szakos*), sőt valakinek lehet még harmadik, negyedik szakképesítése is, de emezektől szintén független.

A nép- vagy nyelvnevi összetétel önmagában nem helyesírási kategória, miként a szín- vagy íznévi komponensek viszonya sem az. A mellérendelő tagok összevonó társítása a magyarban gyakori, ha nem is annyira, mint az alárendelő viszonyúaké: *Borsod-Abauj-Zemplén halgazdasága, Győr-Moson-Sopron megye ipara, piros-fehér-zöld zászló alatt, Bácska szerb-magyar-szlovák lakossága, a kávé édes-keserű íze; adásvétel, adnak-vesznek, sütni-főzni, oda-vissza, testi-lelki, többé-kevésbé, le-föl sétál, sakk-mattot jelent be, írás-olvasásra tanít, szoba-konyhás lakás, a szántóvetők sorsa, a szántó-vető földművesekről.*

A főtebbiek alapján ezt az alpontot úgy kellene megfogalmaznunk, hogy a kettős tartalmi háttérből kihagyjuk azt, ami nem helyesírási kritérium. Körülbelül így: Két vagy több nép (nyelv) nevének olyan kapcsolatát jelöljük nagyköötőjellel, amelyben a komponensek nem sima egymás mellé rendeltségben állnak, hanem viszonyuk kölcsönös, párhuzamos vagy szembenálló. (L. *társaság, szótár, mérkőzés, rokonság, viszály, találkozó, vita, dilemma, partnerség.*) (Vö. AkH¹¹ 101.: „A lazább (köötőjellel írt) és az összeforr (egybeírt) mellérendelő összetételek csoportja nem különül el élesen egymástól.” Ez a szabály (263.a) ugyanis – úgy, ahogyan megfogalmazták 1984-ben, illetve még 1954-ben (AkH¹⁰ 407.) – nem helyesírási kategóriát (és tartalmat) jelöl, hanem a tárgyi jelentésnek egyfajta típusát: a nép- és a nyelvneveknek (bármilyen célú és vonatkozású) kapcsolatát. Ortográfiai szempontból a szabályt szemléltető példák nem egyneműek. Ugyanakkor a nép- és nyelvnevi összetételeknek eleve számos más típusú kategóriája és esete is él a magyar köznyelvben. Továbbá bizonyára több más jelentéscsoport tagjainak is alakult már ki valamilyen kapcsolata (színek, ízek, illatok nevének mellérendelő összetétele), csakhogy a fogalomkapcsolódásnak nem ezek egy-egy jelentéstípusa a helyesírási téma, a szabályozandó írásmód.

A lehetséges szabálytartalom itt a kapcsolat nyelvrendszerbeli kategóriája és mibenléte. Gondoljunk csak ezekre az ajánlott, egyébként jó példákra: *angol-magyar* (szótár), *francia-spanyol* (határ), *olasz-német* (mérkőzés) (AkH¹¹ 263.a). Az *angol-magyar szótár* nem 'angol, magyar', azaz nem angol és magyar szótár, mert eleve nem azt jelöli, hogy simán összevontuk egy angol szótár és egy magyar szótár jelentését és megnevezését vagy címét, hanem hogy egyetlen olyan szótárról van szó, amelyben az angol nyelvű címszavakat az adott szócikkben magyar megfelelővel (vagy megfelelőekkel) való értelmezés követi. (A *magyar-angol szótár* pedig emennek a fordított irányú párja.)

A szabály b alpontja így szól: „Két vagy több tulajdonnév kapcsolatát nagyköötőjellel érzékeltetjük.” Ezt hasonló elven kellene módosítani, ugyanis szabálynak így alkalmazhatatlan: nem jelzi, hogy milyen tartalmú kapcsolatokról van szó, vagyis hogy mit érzékeltetünk nagyköötőjellel. Márpedig többféle olyan összetétel él a nyelvünkben, amelyek „két tulajdonnév kapcsolatát”-ból jöttek létre: *Hajdú-Bihar, Budapest, Bajcsy-Zsilinszky, Bissau-Guinea*. Egyikük sem nagyköötőjeles.

A c alpont rendben van. Jó: részletesen ismerteti, hogy milyen grammatikai jelenség tartozhat ide. A valamitől valameddig viszony merőben eltér a pusztá névtársítástól. A párhuzamosság, a kölcsönösség és a szembenállás ezzel rokon kategória, ezért megfontolandó a (rendezett!) bevonásuk: *Bartók-Kodály-gyűjtés, magyar-lengyel barátság, Obama-Putin-találkozó, orosz-amerikai szerződés, horvát-szerb konfliktus, francia-brazil visszavágó, falu-város ellentét.*

A c alpont utolsó bekezdése azonban kissé pontatlan, több tekintetben is. Az itteni egyébként jó példák lehetnének teljesebbek, félreérthetlenebbek. S itt nem mindegyik példa fejez ki

valamitől valameddig viszonyt, hanem két dolog egymásmellettségét: *a 128–9.-en, 1848–49-ben*.

És legalább itt, a c alpontban helyet kellene szorítani ellenpéldák számára is, azaz a valamitől valameddig viszonytól világosan elhatárolható térbeli, időbeli, mennyiségi és egyéb tárgyú kategóriák példáinak szembeállítására, melyek vagylagos vagy megközelítő jelentésükkel ellenpéldaként szerepelhetnek: *3–7 napot, de: 5–6 napot; stb.*

A d-t pedig, amely nem rokon viszonyt, hanem egészen más jellegűt jelöl, külön szabályként lehetne megfogalmazni, de világosan. Mert például mit is jelent itt a *stb.*? AkH¹¹ **263.d**: „Nagykötőjelet használunk géptípusok *stb.* betű- vagy szó- és számjelzése között: [...] *Apolló–11-es; stb.*” Ugyanis nem az egynemű példák sora szakadt meg, hanem az altípusoké, amelyeket nem ismerhetünk biztosan, azaz nem utalhatunk rájuk a *stb.*-vel. A címzett okkal érthet ide e-mail címet, autók rendszámát is, de nyilván egyikben sem szokásos a nagykötőjel.

Hogy mi minden (ne) tartozzon egy-egy szabályba, azt ajánlatos lenne majd logikusan jelezni annak alapján, ahogyan a Helyesírási Bizottság dönteni fog. A szabály megfelelővé (alkalmazhatóvá) azzal válhat, hogyha e tekintetben a szabályszöveg is, a példatára is világos és egyértelmű lesz – a címzettek számára is.

Ágoston Mihály